

Village and Development

Vol. 28, No. 111, Autumn 2025

Research Paper

The Colonization of Farmers' Lifeworld in the Face of Water Governance; A Critical Ethnography of the Socio-Cultural Transformation of Farmers in Dehgolan County

*H. Daneshmehr*¹ , *O. Hedayat*²

Received: 28 July, 2025 Revised: 13 October, 2025 Accepted: 3 November, 2025

Abstract

Introduction

In recent decades, Iran's water crisis has transformed from an environmental issue into a social and governance crisis. Studies indicate that Iran's governance pattern predominantly follows a centralized, technocratic, and state-centric constructivist model, lacking effective participatory mechanisms at the local level. This situation, compounded by the neglect of water in national macro-policy, the absence of sound governance and future planning, a failure to shift perspectives on water resource management, and a lack of scientific rigor in the policymaking process, has placed agriculture and farmers - as the primary stakeholders of water resources - at the forefront of confronting the devastating consequences of the water crisis and poor governance. This research aims to investigate the profound and often contradictory dynamics of the colonization and socio-cultural transformation of the lifeworld of farmers in the villages of Dehgolan County, resulting from the critical water conditions and its consequences within the context of a critique of governance. The theoretical and

1. Corresponding Author and Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran (hdaneshmehr@yahoo.com).

2. Postdoctoral Researcher of Kurdistan University, Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

DOI: 10.30490/rvt.2025.367480.1681

methodological stance of this research is based on the lived narratives of Dehgolan's farmers, drawn from within their community and socio-cultural structure regarding their encounter with the water crisis and its governance. These narratives are treated not merely as raw or descriptive data, but as rich data with the objective of exposing the logics and mechanisms of their marginalization in governance, revealing the entanglement of dominant rationalities in both water governance and the crisis, and analyzing the potential for reconstructing and empowering their lifeworld.

Theoretical Framework

The theoretical and conceptual framework is built around the concepts of the lifeworld, socio-cultural issues, water governance, and environmental policies. Consequently, the theories adopted are Environmental Governance theory [with an emphasis on water governance], Habermas's theory of the Colonization of the Lifeworld, Bourdieu's theories of Capital [cultural, social, and symbolic violence], and Critical Environmental Policy theory. Environmental governance specifically addresses issues related to the access, use, conservation, and management of common-pool natural resources. Critical Environmental Policy theory, inspired by theorists such as David Schlosberg and Naomi Klein, emphasizes the intersection of social inequality, power, and environmental degradation. Habermas's theory of the Colonization of the Lifeworld explains how systems driven by economic and administrative imperatives invade and distort the lifeworld, which encompasses culture-based values, norms, and communicative practices. Furthermore, Bourdieu's concepts of cultural capital, social capital, and symbolic violence provide valuable insights into power dynamics in water management.

Materials and Methods

The Critical Ethnography method was adopted due to its inherent critical, advocacy-oriented, and change-driven perspective. The methodology incorporated Carspecken's critical ethnography approach, which involves five stages: 1) Compiling Primary Record (Monologic Data), 2) Preliminary Reconstructive Analysis, 3) Dialogical Data Generation, 4) Describing System Relations (Explanation of Findings). Data collection was conducted through observation and semi-structured interviews with 23 farmers from 11 villages in Dehgolan County, selected based on criterion-based selection, theoretical, purposive, and maximum variation sampling strategies. This fieldwork was carried out during the winter of 2024 and spring of 2025.

Results and Discussion

The findings indicate the extraction of 8 secondary categories and 4 core categories, encompassing market logic, state logic, conditions for action, and dominant resources/constraints (meaningful action/level of agency). The analysis of these categories revealed that farmers' actions in confronting the water governance system exhibit a paradoxical pattern of resistance and passivity. Resistance manifests through collective actions such as reviving traditional irrigation practices and forming water councils. These actions represent a defense of the "lifeworld" against the specialist system and instrumental rationality, aiming to reconstruct collective identity through communicative rationality and local knowledge. Passivity, on the other hand, manifests as the sale or lease of land and migration to cities. These phenomena are not a choice but a necessary survival strategy in the face of the impossibility of profitable agriculture. Farmers' actions oscillate between these two poles. The conditions shaping farmers' actions result from the interplay of three crises: governance, water, and socio-cultural structure, placing farmers in an inevitable position to react (through resistance or passivity). Two key logics have formulated these conditions of action and enabled the colonization of the farmers' lifeworld: State Logic operates through mechanisms of "symbolic violence." The state, via centralized policies (issuing well permits indiscriminately without farmer participation), denial of the legitimacy of local knowledge, and discrimination, replaces "communicative rationality" with "instrumental rationality." Furthermore, the reduction of state support (cuts in subsidies, exclusion from training) paves the way for the dominance of Market Logic. Market Logic operates through the mechanism of commodifying water and promoting individualism. This logic: reduces water to a "profitable commodity," replacing solidarity with competition, thereby destroying farmers' social capital. It also promotes commercial agriculture and monoculture (e.g., potatoes), increasing dependence on the market and destroying environmentally-sensitive local knowledge, leading to a transformation of farmers' cultural values. Finally, it justifies the sale/lease of land and migration as "solutions," which ultimately plays a key role in increasing farmers' dependence on the market. In this unequal field of action, farmers' resources and constraints are caught in the clash between state and market rationalities. Their social capital (solidarity and mutual aid networks) and cultural capital (local knowledge), which operate within the framework of communicative rationality and the interpretation of water as a "collective right to life," become colonized.

Conclusion

The results indicate that the neoliberal governance of agriculture, based on the market and state bureaucracy, has been the dominant rationality governing water and the force transforming the cultural structure and colonizing the lifeworld of farmers. Therefore, to reconstruct the lifeworld and empower farmers, mutual-aid networks (social capital) should function as a "counter-logic to the market" by establishing local cooperative economies to break the dependence on monoculture and give farmers greater agency. Furthermore, by continuing local irrigation methods and forming water councils, centralized and discriminatory institutional laws can also be rendered less effective, paving the way for establishing communicative action and dialogue between farmers and the dominant rationalities.

Keywords: Lifeworld Colonization, Water Governance, Socio-Cultural Transformation, Critical Ethnography, Dehgolan County.

روستا و توسعه

سال ۲۸، شماره ۱۱۱، پاییز ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

استعمار زیست‌جهان کشاورزان در مواجهه با حکمرانی آب؛ مردم‌نگاری انتقادی از دگردیسی فرهنگی اجتماعی کشاورزان شهرستان دهگلان

حسین دانش‌مهر^۱، عثمان هدایت^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۷/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۱۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی استعمار و دگردیسی فرهنگی اجتماعی زیست‌جهان کشاورزان شهرستان دهگلان در بستر مواجهه با بحران و حکمرانی آب است. داده‌ها و شواهد میدانی حاکی از وضعیت تغییرات اساسی در بافت فرهنگی اجتماعی روستاهای در شرایط بحران و حکمرانی آب است که ضرورت پرداختن به آن را دوچندان می‌نماید. با استفاده از نظریه‌های حکمرانی زیست‌محیطی، استعمار زیست‌جهان هابرماس، سرمایه‌بوردیو و نظریه سیاست محیط‌زیستی انتقادی، چهارچوبی جامع برای تحلیل چگونگی تعامل و تاثیرگذاری شیوه‌های نهادی حکمرانی آب با زیست‌جهان کشاورزان است. مردم‌نگاری انتقادی به روش کاراسپیکن با تمرکز بر روایت‌های زیسته کشاورزان، ابزاری قدرتمند برای کشف سازوکارهای این عامل است. بنابراین با استفاده از داده‌ها و آمار مربوط به نهادهای ذی‌مدخل و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۲۳ نفر از کشاورزان ۱۱ روستای شهرستان دهگلان که با راهبرد گزینش مبتنی بر معیار و نمونه‌گیری نظری، هدفمند و حداکثر تنوع انتخاب شدند، تبیین اهداف تحقیق میسر شد. نتایج نشان داد که کنش معنی‌دار کشاورزان در

۱- نویسنده مسئول و دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

(hdaneshmehr@yahoo.com)

۲- پژوهشگر پسا دکتری دانشگاه کردستان، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

DOI: 10.30490/rvt.2025.367480.1681

یک دیالکتیک مقاومت (یا انفعال) قرار گرفته که حاکی از احیای آبیاری سنتی، ایجاد گروه‌ها و شورای آب از سویی و فروش (یا اجاره زمین) و مهاجرت آنها از دیگر سو است. این امر، ذیل شرایط کنش - بحران و حکمرانی نامطلوب آب و ساختارهای فرهنگی - اتفاق افتاده است که زمینه دگردیسی فرهنگی اجتماعی زیست‌جهان آنها را فراهم نموده است. این شرایط در کنار منطق بازار - تک‌محصولی‌شدن و وابستگی اقتصادی - و منطق دولتی - سیاست‌های تبعیض‌آمیز و متمرکز - زیست‌جهان کشاورزان را استعمار کرده است. تحلیل روابط نظام‌مند این شرایط، نشان داد که حکمرانی نئولیبرال کشاورزی مبتنی بر بازار و بوروکراسی دولتی، عقلانیت مسلط بر حکمرانی آب و تغییردهنده ساختار فرهنگی و استعمار زیست‌جهان کشاورزان بوده است. از این‌رو، برای بازسازی زیست‌جهان و توانمندسازی کشاورزان، نقش کلیدی منابع (یا محدودیت‌ها) در این شرایط تعیین‌کننده است. به عبارت دیگر، شبکه‌های هم‌یاری (سرمایه اجتماعی) به‌مثابه "ضدمنطق بازار" باید با ایجاد اقتصاد تعاونی محلی، وابستگی به کشت تک‌محصولی را بشکند و قدرت عمل بیشتری به کشاورزان بدهد. همچنین با تداوم شیوه‌های آبیاری محلی و تشکیل شوراهای آب، قوانین نهادی متمرکز و تبعیض‌آمیز نیز کم‌اثر شده و راه را برای برقراری کنش ارتباطی و گفت‌وگو بین کشاورزان و عقلانیت‌های مسلط فراهم سازد.

کلید واژه‌ها: استعمار زیست‌جهان، حکمرانی آب، دگردیسی فرهنگی - اجتماعی، مردم‌نگاری انتقادی، شهرستان دهگلان.

مقدمه

در دهه‌های اخیر، مسئله آب در ایران از یک بحران صرفاً محیط‌زیستی فراتر رفته و به یکی از پیچیده‌ترین بحران‌های اجتماعی و حکمرانی بدل شده است. مطالعات حاکی از آن است که در حوزه حکمرانی آب، ایران از یک الگوی مدیریتی مبتنی بر علائم رنج می‌برد که عمدتاً بر درمان علائم مشکل - نه پرداختن به علل اصلی - تمرکز دارد (Stone, 2018) و الگوی حکمرانی آن نیز عمدتاً متمرکز، تکنوکراتیک و فاقد سازوکارهای مشارکتی مؤثر در سطح محلی است (Nazemi et al., 2020). این الگوی سازه‌گرا و دولت‌محور، که با ضعف برنامه‌ریزی مدیران حوزه آب (Nasr Abadi, 2014)، عدم توجه به آب در سیاستگذاری کلان‌کشوری (Islami and Rahimi, 2019)، فقدان حکمرانی مطلوب و برنامه‌ریزی صحیح برای آینده (Rezayan and Rezayan, 2016)، عدم تغییر نگرش بر مدیریت منابع آب (Aghatebakhsh et al., 2015)، و فقدان حاکمیت رویکرد علمی در فرایند سیاستگذاری (Pourkhesravani et al., 2020) همراه است، کشاورزی و کشاورزان را به‌عنوان نخستین و مهم‌ترین ذی‌نفعان منابع آبی، در خط مقدم مواجهه با پیامدهای ویرانگر بحران

آب و حکمرانی نامناسب قرار داده است؛ امری که در مطالعات مربوط به بحران و حکمرانی آب، در حاشیه قرار گرفته است. گرچه برای کشاورزان نقاط مختلف کشور یکسان نیست اما برخی مناطق، وضعیت متفاوتی را تجربه می‌کنند. استان کردستان و به‌ویژه شهرستان دهگلان سابقه‌ای طولانی در کشاورزی سنتی و مبتنی بر منابع آبی محلی دارد. دشت دهگلان با توجه به شرایط اقلیمی و وضعیت آبی و خاکی از گذشته محل فعالیت‌های زراعی و دامی بوده است و عمده محصولات کشاورزی آن گندم، جو، سیب زمینی و حبوبات است (Iran Water Resources Management Company, 2023). کشاورزی با زندگی مردم شهرستان دهگلان در ارتباط بوده و نقش بسزایی در رشد و توسعه حوزه‌های مختلف این شهرستان داشته است. حیات اجتماعی و اقتصادی دشت‌های شرقی استان به وجود آب وابسته است و کشاورزی اساس اقتصاد مردم منطقه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم است. با وجود این، در چند دهه اخیر، منابع آبی و کشاورزی این شهرستان، دچار گسست شدیدی شده است. شواهد و مطالعات گویای این امر است که استان کردستان، با وجود برخورداری از ۷ درصد منابع آبی کشور و بارندگی سالانه ۵۰۰ میلی‌متر^۱ و همچنین با دارا بودن یک‌ششم منابع آبی کشور، تنها ۱۱ درصد زمین‌های کشاورزی آبی را دارد، در حالی که میانگین ملی این رقم ۴۷ درصد است (Comprehensive Water Management Document for Kurdistan Province, 2020). دشت دهگلان، به‌عنوان نمادی از دشت‌های ممنوعه ایران، با کاهش ۵۰ درصدی سطح آب‌های زیرزمینی طی دو دهه اخیر و فرونشست زمین تا ۲۵ سانتی‌متر در سال، به آزمایشگاه بحران اکولوژیک - اجتماعی تبدیل شده است (Taeb et al., 2025). «بر اساس آمارهای میدانی، تعداد چاه‌های حفر شده در دشت دهگلان از ۱۵۰ حلقه در سال ۱۳۸۰ به ۴۵۰ حلقه در ۱۴۰۲ رسیده است، در حالی که حداقل ۳۰ درصد از این چاه‌ها فاقد مجوز رسمی هستند. عمق کشی چاه‌ها از ۵۰ متر به ۲۰۰-۱۵۰ متر افزایش یافته که نشان‌دهنده نقشه برداشت غیرمجاز ۲ برابری نسبت به نرخ تغذیه سفره‌هاست. خشکسالی‌های پی‌درپی (کاهش ۴۰ درصدی بارش‌ها طی ۱۰ سال اخیر) همراه با برداشت بی‌رویه، موجب افت سالانه ۱/۵ متری سطح آب‌های زیرزمینی، تشکیل ۱۷ فروچاله با عمق ۳ تا ۸ متر در مناطق کشاورزی و تبدیل ۳۰ درصد اراضی زراعی به دیم‌زارهای کم‌بازده شده است. همچنین داده‌های شرکت آب منطقه‌ای کردستان نشان می‌دهد که کسری مخزن آبخوان دهگلان به ۱۲۶ میلیون مترمکعب رسیده که معادل خشکیدن کامل ۳ رودخانه دائمی است. بنا به گزارش مرداد ماه سال آبی ۱۴۰۱-۱۴۰۲، این دشت حدود ۱/۱۹- دچار کاهش تراز در آبخوان‌های آبرفتی شده و از

۱. طبق گزارش‌های منابع آب ایران در سال ۱۴۰۴

جمع مصرف و استحصال منبع آبی چاه در محدوده مطالعاتی (۳۷۸) بیش از ۹۰ درصد آن مرتبط با فعالیت‌های کشاورزی است» (Deputy of Water and Water Resources, Ministry of) در نهایت می‌توان گفت که این شرایط [دهگلان] را به یک ورشکستگی آبی کشانده است (Madani et al., 2016).

با این اوصاف، پژوهش حاضر، با مفروض گرفتن حکمرانی ناکارآمد در بستر بحران آب در دهگلان، به بررسی پویایی‌های عمیق و اغلب متناقض استعمار و دگردیسی فرهنگی اجتماعی زیست‌جهان کشاورزان می‌پردازد. مردم‌نگاری انتقادی زیست‌جهان کشاورزان بر تحلیل تجربیات زیستی، نگرش‌ها و کنش‌ها، نسبت به تغییرات آب، حکمرانی آب و تأثیرات آن بر زندگی روزمره و هویت فرهنگی آنها متمرکز است. موضع‌گیری نظری و روشی این پژوهش، بر اساس روایت‌های زیسته کشاورزان دهگلان از درون جامعه و ساختار فرهنگی اجتماعی آنها از مواجهه با بحران آب و حکمرانی آن، نه صرفاً داده‌های خام و روایت‌های توصیفی بلکه به‌مثابه داده‌های غنی و با هدف افشای منطق‌ها و مکانیسم‌های به‌حاشیه‌راندگی آنها در حکمرانی، افشا و برملاسازی درهم‌تنیدگی منطق و عقلانیت‌های مسلط بر حکمرانی و بحران آب و بازسازی و توانمندسازی زیست‌جهان آنها قرار دارد.

حکمرانی آب، متشکل از سیاست‌های کلان تخصیص منابع (مانند سدها و طرح‌های انتقال آب)، قوانین بهره‌برداری (مثل چاه‌های مجاز و پروانه‌ها)، نهادهای اداری (از جهاد کشاورزی تا شرکت‌های آب منطقه‌ای) و گفتمان‌های مسلط (مانند امنیت آبی ملی یا بهره‌وری اقتصادی)، به‌مثابه یک «نظام»^۱ به چه شیوه و چگونه وارد پهنه «زیست‌جهان»^۲ کشاورزان شده است؟ به‌عبارت دیگر، حکمرانی آب در دهگلان از چه سازوکارها، گفتمان‌ها و نهادهایی برای تحمیل منطق فنی - بوروکراتیک خود بر زیست‌جهان کشاورزان بهره می‌برد و این فرآیند چگونه منجر به بی‌اعتباری دانش بومی و تضعیف نهادهای محلی مدیریت آب شده است؟ دگردیسی در هویت، روابط اجتماعی و شیوه‌های معیشتی کشاورزان دهگلان تحت تأثیر استعمار زیست‌جهان توسط حکمرانی آب، چه اشکال مشخصی به خود گرفته است و این تغییرات چگونه بازتولید نابرابری‌های ساختاری را تقویت می‌کند؟ کشاورزان دهگلان در برابر استعمار زیست‌جهان توسط حکمرانی آب، چه راهبردهای مقاومت و اشکال نوین انطباقی یا انفعالی را توسعه داده‌اند و این راهبردها چگونه فضاهایی برای

1. System
2. Lifeworld

بازپس‌گیری عاملیت ایجاد می‌کند؟ این پرسش‌ها، متمرکز بر کشف روابط قدرت، تحلیل فرآیندهای استعماری زیست‌جهان، و مستندسازی دگردیسی فرهنگی اجتماعی به آشکارسازی منطق و مکانسیم‌های استعمار زیست‌جهان و دگردیسی فرهنگی اجتماعی و در نهایت ارائه کنش انتقادی و توانمندسازی کشاورزان می‌پردازند.

مبانی نظری

با توجه به عنوان و موضوع مورد بحث، اتخاذ چهارچوب نظری و مفهومی پیرامون مفاهیم زیست‌جهان، مباحث فرهنگی اجتماعی و حکمرانی آب و سیاست‌های محیط‌زیستی است؛ اتخاذ نظریه‌ها و رویکردهایی که توان تحلیل وضعیت موجود و واقعیت جامعه را داشته باشد و بتواند به آشکارسازی ابعاد و زوایای این وضعیت بینجامد. بنابراین تبیین اهداف تحقیق مبتنی بر نظریه حکمرانی زیست‌محیطی [با تأکید بر حکمرانی آب]، نظریه استعمار زیست‌جهان هابرماس، نظریه سرمایه [فرهنگی اجتماعی و خشونت نمادین] بوردیو و نظریه سیاست محیط‌زیستی انتقادی است.

نظریه حکمرانی زیست‌محیطی^۱

حکمرانی به روش‌ها و ابزارهایی اشاره دارد که جامعه برای تصمیم‌گیری‌های جمعی، انتخاب اهداف جمعی و اقدام برای دستیابی به آن اهداف به کار می‌گیرد. اشاره به حکمرانی شامل روابط بین دولت و جامعه، از جمله ابزارهایی است که از طریق آنها بازیگران خصوصی، بازارها و شبکه‌های مبتنی بر منافع بر تصمیمات سیاسی تأثیر می‌گذارند (UN, 2012). حکمرانی زیست‌محیطی به‌طور خاص به مسائل مربوط به دسترسی، استفاده، حفاظت و مدیریت منابع طبیعی مشترک می‌پردازد (Delmas and Young, 2009). نظریه حکمرانی زیست‌محیطی، چارچوبی تحلیلی برای مدیریت تعاملات انسان و محیط زیست است که بر هماهنگی نهادها، قوانین و فرآیندهای تصمیم‌گیری در سطوح محلی تا جهانی تمرکز دارد. این نظریه با تأکید بر مشارکت سه‌جانبه دولت، بازار و جامعه مدنی، به دنبال حل معضلات پیچیده‌ای مانند تغییرات اقلیمی یا تخریب منابع مشترک است. کلید اصلی آن، عبور از رویکردهای متمرکز صرفاً دولتی به سمت حکمرانی چندسطحی^۲ است که در آن کنشگران مختلف (سازمان‌های بین‌المللی، دولت‌های ملی، نهادهای محلی، انجمن‌ها و بخش خصوصی) در طراحی و اجرای سیاست‌ها همکاری می‌کنند (Ostrom, 1990). اصول بنیادین آن شامل پایداری

1. Environmental Governance Theory
2. Multi-level Governance

اکولوژیک، اصل احتیاط^۱ و عدالت محیط‌زیستی است (Lemos and Agrawal, 2006). حکمرانی زیست‌محیطی خودسازمانده می‌تواند چابک‌تر و سازگارتر از مقررات دولتی پاسخ دهد و هم‌زمان به مسائلی که در شکست بازار ایجاد می‌شوند، رسیدگی کند.

حکمرانی آب، دریچه‌ای برای بررسی ترتیبات نهادی، چارچوب‌های قانونی و روابط قدرتی فراهم می‌کند که مدیریت منابع آب را شکل می‌دهند (Mirzaei et al, 2020). این نظریه سطوح مختلف حکمرانی، از سیستم‌های مبتنی بر جامعه محلی گرفته تا نهادهای نظارتی ملی و بین‌المللی را در بر می‌گیرد. درک تعامل بین این سطوح مختلف حکمرانی برای درک پیچیدگی‌های مدیریت منابع آب و تأثیر آن بر جوامع محلی بسیار مهم است (Mahaarcha and Sirisunhirun, 2023). مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، مانند اعتماد، همکاری و شبکه‌های اجتماعی، بر مدیریت آب در سطح محلی تأثیر می‌گذارند (Mirzaei et al., 2020).

سیاست محیط‌زیستی انتقادی^۲

این رهیافت (با الهام از نظریه‌پردازانی چون شلوسبرگ (Schlosberg, 2007) و کلاین (Klein, 2014)) بر تقاطع نابرابری اجتماعی، قدرت و تخریب زیست‌محیطی تأکید دارد. شلوسبرگ^۳، عدالت محیط‌زیستی را فراتر از توزیع ناعادلانه منابع (مثل آب)، به سه بُعد دیگر گسترش می‌دهد:

- به رسمیت‌شناسی^۴: نادیده گرفتن دانش، فرهنگ و هویت گروه‌های محروم (مثل کشاورزان)؛
 - مشارکت^۵: حذف ذی‌نفعان از فرآیند تصمیم‌گیری (مثل سیاست‌های آب بدون مشورت کشاورزان)؛
 - قابلیت^۶: تضعیف توانایی جوامع برای تطابق با بحران (مانند نابودی معیشت کشاورزی).
- کلاین^۷ نیز نشان می‌دهد که نظام سرمایه‌داری از بحران‌های زیست‌محیطی (مثل خشکسالی) برای پیشبرد اهداف نئولیبرالی استفاده می‌کند و این کار را با سه شیوه انجام می‌دهد^۱. خصوصی‌سازی منابع مشترک (آب، زمین) تحت عنوان "مدیریت کارآمد"^۲، سوداگری فاجعه^۳: شرکت‌های

1. Precautionary Principle
2. Critical Environmental Politics
4. Recognition
5. Participation
6. Capability

۳. برگرفته از اثر کلیدی Defining Environmental Justice

۷. برگرفته از This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate

8. Disaster Profiteering

خصوصی با ارائه "راه‌حل‌های فنی" (مثل کنتورهای هوشمند یا شیرین‌سازی آب) از بحران سود می‌برند،^۳ سرکوب اعتراضات با برچسب "مخالف توسعه". کلاین استدلال می‌کند که بحران آب‌وهوایی صرفاً یک مسئله زیست‌محیطی نیست، بلکه نشانه‌ای از شکست ساختاری نظام سرمایه‌داری نئولیبرال است که منابع طبیعی را به کالاهای سودآور تقلیل می‌دهد. کلاین با تحلیل رابطه ذاتی بین سرمایه‌داری مبتنی بر استخراج منابع و تخریب زیست‌بوم‌ها، نشان می‌دهد که حکمرانی نئولیبرال آب - از طریق خصوصی‌سازی، کالایی‌سازی، و تمرکززدایی از مدیریت منابع - منجر به بی‌عدالتی محیط‌زیستی شده است. به‌طور مشخص، سیاست‌هایی مانند تجارت آب، پروانه‌های خصوصی چاه‌های عمیق، و انتقال آب بین حوضه‌ای (مانند طرح‌های انتقال آب از مناطق کم‌برخوردار به صنایع یا شهرهای بزرگ) نه تنها بحران کم‌آبی را تشدید کرده‌اند، بلکه "مناطق قربانی"^۱ را ایجاد می‌کنند (Marien, 2015).

نظریه استعمار زیست‌جهان هابرماس

زیست‌جهان^۲ مفهومی کلیدی در فلسفه اجتماعی یورگن هابرماس است که نخستین بار توسط هوسرل^۳، در پدیدارشناسی مطرح شد. هابرماس در اثر بزرگ خود "نظریه کنش ارتباطی" (۱۹۸۱) این مفهوم را بسط داد و آن را به عنوان پس‌زمینه پیش‌بازتابی تجربه انسانی تعریف کرد که شامل دانش ضمنی، مفروضات فرهنگی و زمینه‌های مشترک فهم می‌شود. زیست‌جهان همان فضای زندگی روزمره است که کنشگران اجتماعی در آن از طریق زبان و تعاملات متقابل، معنی تولید می‌کنند. هابرماس زیست‌جهان را متشکل از سه عنصر اساسی شامل: ۱. فرهنگ (دانش مشترک، نمادها و سنت‌های تفسیری)، ۲. جامعه (هنجارها، نهادها و ساختارهای مشروعیت‌بخش) و ۳. شخصیت (ظرفیت‌ها و هویت‌های افراد در فرآیند اجتماعی شدن) می‌داند (Habermas, 1994). هابرماس در چارچوب "نظریه کنش ارتباطی" با تفکیک جامعه به دو ساحت زیست‌جهان (فضای زندگی روزمره مبتنی بر تفاهم، زبان و هنجارهای فرهنگی) و نظام (ساختارهای اقتصادی و بوروکراتیک اداره‌شده توسط پول و قدرت)، استعمار زیست‌جهان را فرآیندی می‌داند که در آن منطق ابزاری نظام (بازار و دولت) به قلمروهای حیاتی زیست‌جهان - مانند خانواده، آموزش، هنر و اخلاق - نفوذ کرده و با کالایی‌سازی روابط انسانی، بوروکراتیک شدن

1. Sacrifice Zones
2. Lebenswelt
3. Husserl

نهادهای فرهنگی و حقوقی کردن تعاملات اخلاقی، سبب فرسایش معنی، گسیختگی هنجاری و بحران‌های هویتی می‌شود. این پدیده که ریشه در عقلانیت صوری و بربری و تفکیک ساختاری مدرنیته دارد، با تبدیل انسان به "ابژه مدیریت نظام‌ها"، زیست‌جهان را از کارکرد اصلی خود - یعنی بازتولید فرهنگی و انسجام اجتماعی از طریق گفت‌وگوی آزاد - تهی می‌کند. راه‌حل هابرماس، تقویت عقلانیت ارتباطی و دموکراسی گفت‌وگویی در حوزه عمومی است تا با احیای فضای نقد غیرسلطه‌آمیز، زیست‌جهان در برابر تهاجم نظام‌ها مقاومت کند (Bohman, 1989). نظریه استعمار زیست‌جهان هابرماس توضیح می‌دهد که چگونه نظام‌هایی که توسط الزامات اقتصادی و اداری هدایت می‌شوند، به زیست‌جهان که شامل ارزش‌ها، هنجارها و شیوه‌های ارتباطی مبتنی بر فرهنگ است، تجاوز کرده و آن را تحریف می‌کنند (Ivkovic, 2010).

نظریه سرمایه پیر بورديو

نظریه سرمایه پیر بورديو بر این ایده استوار است که سرمایه صرفاً اقتصادی نیست، بلکه در اشکال متنوعی عمل می‌کند که به افراد قدرت و مزیت در "میدان‌های اجتماعی" (فضاهای رقابتی مانند آموزش، هنر یا سیاست) می‌بخشد. بورديو چهار نوع سرمایه کلیدی معرفی می‌کند: ۱. سرمایه اقتصادی (منابع ملموس (پول، دارایی))، ۲. سرمایه فرهنگی (دانش، مهارت‌ها، تحصیلات، ذائقه هنری و توانایی‌های نمادین؛ مثلاً تسلط بر زبان فرهیخته)، ۳. سرمایه اجتماعی (شبکه‌های روابط پیوندهای نهادی؛ مثل آشنایی با افراد تأثیرگذار)، و ۴. سرمایه نمادین (اعتبار، حیثیت و به رسمیت شناخته شدن؛ مثلاً مدرک دانشگاهی معتبر). این سرمایه‌ها قابل تبدیل به یکدیگرند (مثلاً سرمایه فرهنگی تحصیلات عالی ممکن است به سرمایه اقتصادی تبدیل شود). سرمایه فرهنگی، شامل دانش، مهارت‌ها و آموزش، توانایی افراد را برای پیمایش و مذاکره در حوزه مدیریت آب شکل می‌دهد (Huang, 2019). سرمایه اجتماعی، متشکل از شبکه‌ها، روابط و اعتماد، بر ظرفیت کشاورزان برای بسیج جمعی و مشارکت در فرآیندهای تصمیم‌گیری تأثیر می‌گذارد (Mirzaei et al., 2020). خشونت نمادین به اشکال ظریف سلطه و کنترلی اشاره دارد که از طریق تحمیل سیستم‌های فرهنگی و نمادین غالب اعمال می‌شود (Samuel, 2013). مفاهیم سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و خشونت نمادین بورديو، بینش‌های ارزشمندی در مورد پویایی قدرت در مدیریت آب ارائه می‌دهند (Bisung et al., 2014). خشونت نمادین ممکن است در مشروعیت‌زدایی از دانش و شیوه‌های بومی کشاورزان آشکار شود و حس هویت و عاملیت آنها را تضعیف کند (Samuel, 2013).

با ادغام این دیدگاه‌های نظری، می‌توان چارچوبی جامع برای تحلیل تحولات فرهنگی اجتماعی در مواجهه با حکمرانی آب ایجاد کرد. این چارچوب امکان بررسی چگونگی تعامل شیوه‌های نهادی حکمرانی آب با زیست‌جهان کشاورزان، به چالش کشیدن سرمایه نمادین و اجتماعی آنها و به‌طور بالقوه منجر شدن به خشونت نمادین را فراهم می‌کند (Bisung et al., 2014; Harrits, 2011; Ivkovic, 2010). همچنین امکان بررسی مقاومت و استراتژی‌های سازگاری کشاورزان را فراهم می‌کند. این امر، ما را به درک و کشف روابط نظام‌مند مسلط بر این شرایط می‌رساند که با انتقاد از سیاست‌های محیط‌زیستی، مکانیسم‌ها و منطق‌های شکل‌دهی به آن در بحث حکمرانی آب، امکان تحقق می‌یابد. بینش‌های انتقادی مردم‌نگاری می‌تواند با ارائه درک‌های ظریف از تجربیات و دیدگاه‌های زیسته کشاورزان، این چارچوب را غنی‌تر کند و بدیل‌هایی نیز ارائه دهد (Bisung et al., 2014).

طبیعی و همکاران (Tabiee et al., 2021) در مطالعه‌ای با عنوان کاوش مردم‌نگارانه انتقادی چالش‌های بحران آب در روستاهای شهرستان ممسنی با استفاده از روش تحلیل مضمونی و انجام مصاحبه با ۲۵ نفر از ساکنان محلی، به بررسی چالش‌های بحران آب در میان کشاورزان و دامداران پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که حکمرانی ناکارآمد منابع آب، بحران آب را تشدید کرده و درنهایت، به بروز «فاجعه انسانی آب» در روستاهای مورد مطالعه انجامیده است. منصوری‌مقدم و همکاران (Mansouri Moghadam et al., 2023) در پژوهشی با عنوان ارزیابی برنامه‌های توسعه‌ای با رویکرد مردم‌نگاری انتقادی (مورد مطالعه: پروژه‌های سدسازی در استان ایلام) به ارزیابی برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه با تأکید بر پروژه‌های سدسازی پرداخته‌اند. یافته‌ها حاکی از ضعف سیاست‌گذاری سیاسی و مدیریتی در کاستن از چالش‌ها و نادیده گرفتن اجتماعات محلی است، امری که به بیگانگانگاری مردم محلی و کنار گذاشتن دانش و مشارکت آنان در این پروژه‌ها منجر شده است.

آیار و عنبری (Ayar and Anbari, 2023) در مقاله‌ای با عنوان «از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران» و با بکارگیری روش مردم‌نگاری انتقادی، تأثیر مداخلات توسعه‌ای بر ساحت اجتماعی و کنش اقتصادی جوامع محلی در ایلام و لرستان را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که با اجرای برنامه‌های توسعه‌ای، ساحت اجتماعی پیشامدخلة، تحت سیطره امر اقتصادی قرار گرفته که توسط شبه‌تکنوکرات‌ها پیش برده شده است. این وضعیت

به تضعیف ظرفیت‌های فرهنگی و سنت‌های پیونددهنده و یاری‌گرانه در کنش اقتصادی محلی انجامیده و در مقابل، برنامه‌های رسمی و سرمایه‌محور دولتی جایگزین آن شده است. جهانگیری و همکاران (Jahangiri et al., 2025) در تحقیقی با عنوان «از ناتوان‌سازی دریاچه ارومیه در متن فرا روایت‌ها (مردم‌نگاری انتقادی)» در چارچوب نظام اجتماعی - اکولوژیکی و با استفاده از روش مردم‌نگاری انتقادی، به بررسی این پدیده پرداختند و با استفاده از مصاحبه‌های عمیق با ۱۲ نفر از فعالان محیط‌زیست و ساکنان حاشیه دریاچه ارومیه و نیز تحلیل تفسیری شبکه مضامین، به این نتیجه دست یافتند که ناتوان‌سازی دریاچه ارومیه حاصل کشمکش بر سر اعمال مادی و معنی بوده و لزوم تغییرات اساسی در نحوه تفکر دربارهٔ طبیعت و توسعه، و نیز بازنگری در بنیان‌های گفتمان توسعه را بیش از پیش نشان می‌دهد.

اوبرکرچر و هورنیدج (Oberkircher and Hornidge, 2011) در تحقیقی با عنوان «آب زندگی است. دلایل کشاورزان و صرفه‌جویی در مصرف آب در خوارزم، ازبکستان: تحلیل زیست‌جهان»، با استفاده از مفهوم زیست‌جهان شوتر و با انجام مصاحبه با کشاورزان خوارزم نشان داد که ارزش‌های مذهبی و خطر جرمه شدن به دلیل هدر دادن آب، صرفه‌جویی در مصرف آب را تسهیل می‌کند. بنابراین، آموزش زیست‌محیطی، تقویت اداره بازرسی آب و ایجاد گزینه‌های ذخیره‌سازی غیرمتمرکز باید تسهیل شود.

کامبل و همکاران^۱ (Campbell et al., 2020) ضمن مطالعه مشارکتی و قوم‌نگارانه بحران‌های پیش‌آمده برای رودخانه ویرجینیای غربی، با تأکید بر نقش مشارکت مردم در وضعیت بحرانی آب، آن را به زندگی روزمره آنها پیوند می‌دهند. یافته‌ها در مورد بحران آب ویرجینیای غربی - که ناشی از ورود مواد شیمیایی و آلودگی آن بوده است - نشان می‌دهد که این رویداد به "گسست" در زندگی روزمره تبدیل شد که به بسیاری از مردم کمک کرد تا تغییر پایدار را در شبکه روابط خود اعمال کنند، زیرا آنها از موضع پذیرش منفعل به مقاومت شخصی فعال و تلاش‌های فعالانه در جوامع خود برای به چالش کشیدن روش‌های تثبیت‌شده تفکر و انجام کارها روی آوردند. زاندلوا و چادا (Zandlová and Čada, 2024) در پژوهش خود با عنوان «مردم‌نگار به عنوان یک واسطه صادق: نقش مردم‌نگاری در ترویج مشورت در سیاست‌های اقلیمی محلی» و با هدف درک چگونگی واکنش مردم در مناطق روستایی چک به اثرات محلی تغییرات اقلیمی، به‌ویژه خشکسالی، نشان دادند که تحقیقات مردم‌نگاری، به‌دلیل جایگاه ترکیبی آن در بین منابع مختلف

۱. در کتاب با عنوان: «من از آن آب می‌ترسم: مردم‌نگاری مشارکتی از بحران آب ویرجینیای غربی»

دانش، تخصص شناخته‌شده نهادی آن و توانایی‌اش در تثبیت یک مردمنگار به‌عنوان یک بازیگر قابل اعتماد، می‌تواند بر عدم تعادل قدرت انتقادی محلی که مانع ظرفیت مشورتی در نظام‌های سیاست‌گذاری محلی در حوزه آب می‌شود، غلبه کند.

وجه تشابه این پژوهش‌ها با پژوهش حاضر، تمرکز آنها بر مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیط‌زیستی آب است. همچنین در پژوهش‌های مورد بررسی، اتخاذ روش مردمنگاری انتقادی راه را برای تحلیل منسجم و چگونگی اجرای کار باز نموده است و در این امر پژوهش حاضر وام‌دار این مطالعات است. وجه تمایز تحقیق حاضر با سایر پژوهش‌ها، در موضع‌گیری انتقادی از پایین به بالا، اتصال تجربیات زیسته کنشگران با ساختارهای کلان است که پژوهش حاضر در پی کشف و برملاسازی روابط سلطه و چگونگی تاثیرگذاری این ساختارها بر عاملیت کنشگران در میدان بحران و حکمرانی آب است.

روش‌شناسی تحقیق

با توجه به اینکه این پژوهش بر نگرش‌ها، ایده‌ها، عقاید، ارزش‌ها و رفتارها در بستر متنی و اجتماعی جامعه هدف می‌پردازد، روش‌شناسی مردمنگاری اتخاذ شده است. مردمنگاری یک روش‌شناسی کیفی است که محقق از طریق آن به توصیف یا تفسیر ارزش‌ها، رفتارها، عقاید و زبان مشترک یک گروه فرهنگی می‌پردازد. در میان انواع روش‌شناسی مردمنگاران، روش مردمنگاری انتقادی به دلیل آغشته بودن به دیدگاهی انتقادی، حمایتی و طرح تغییر لحاظ شده است. این رویکرد پاسخی به شرایط موجود جامعه است که در آن نظامی از قدرت، منزلت، امتیاز و اقتدار باعث حاشیه‌ای شدن افرادی از طبقه‌ها، نژادها و جنسیت‌های مختلف شده است. در مردمنگاری انتقادی سعی بر حمایت برای رهایی‌بخشی گروه‌هایی است که در حاشیه جامعه زندگی می‌کنند. محققان انتقادی اساساً با تفکر سیاسی از طریق تحقیقی که انجام می‌دهند، به دنبال طرح مباحثی علیه نابرابری و سلطه‌اند (Carspecken, 2013). مردمنگاری انتقادی، با تمرکز بر روایت‌های زیسته کنشگران محلی، ابزاری قدرتمند برای کشف سازوکارهای سلطه در مدیریت منابع طبیعی است. این روش به بررسی پویایی قدرت، روایت‌ها و تجربیات زیسته می‌پردازد (May, 1997). مردمنگاری انتقادی، امکان بررسی ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را که بر زندگی کشاورزان تأثیر می‌گذارند، برای محقق فراهم می‌کند. مردمنگار با مستندسازی کنش‌های بازاندیشانه، چرخه معیوب را می‌شکند (Semigina, 2022).

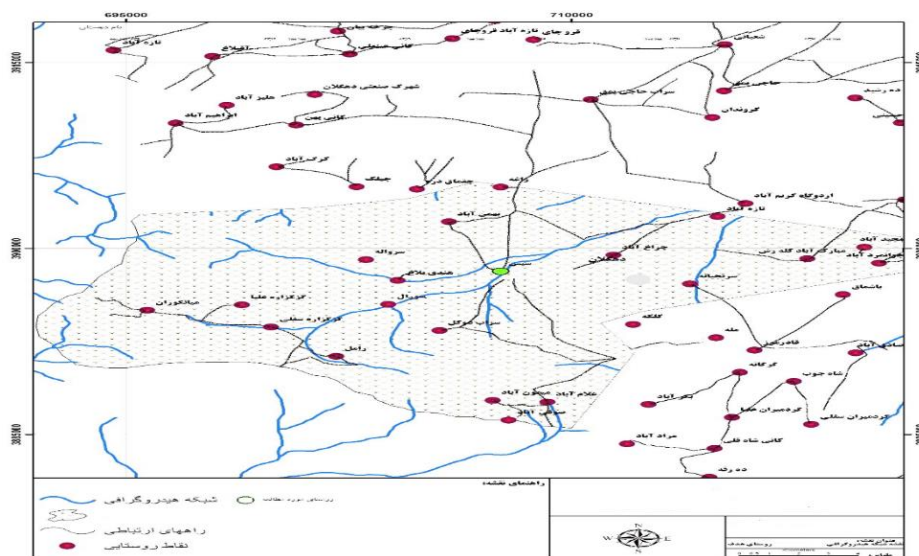
داده‌های این تحقیق از طریق مشاهده، مصاحبه نیمه‌ساخت یافته و بررسی اسناد نهادی گردآوری شده و متمرکز بر معانی و تفسیرهای مشارکت‌کنندگان در آن و تحلیل داده‌های آماری و نهادی است. از نظر زمانی، این پژوهش در زمستان ۱۴۰۳ و بهار ۱۴۰۴ انجام گرفته است. داده‌های آماری از وبگاه‌ها، منابع مربوط به نهادهای ذی‌مدخل و منابع پژوهشی جمع‌آوری شده است. مصاحبه‌ها به زبان محلی لبلاخ- سورانی (لهجه‌ای از زبان کردی) انجام و مدت زمان انجام مصاحبه از یک تا دو ساعت متغیر بوده‌اند. نمونه مورد بررسی در پژوهش حاضر با اعمال روش کیفی «اشباع نظری» شامل ۲۳ مورد مصاحبه عمیق و نیمه‌ساخت یافته بوده که با کشاورزان ساکن در یازده روستای شهرستان دهگلان انجام گرفته است. جدول ۱ نشان‌دهنده مشخصات مصاحبه‌شوندگان در تحقیق حاضر است.

جدول ۱. مشخصات مصاحبه‌شوندگان

شهرستان	بخش	دهستان	روستا	کد مصاحبه	تعداد مصاحبه	میزان اراضی (به هکتار)	تعداد حلقه چاه
دهگلان	مرکزی	قروچای	قروچای	۱	۴	۵۹	۴
			سرآب حاجی پموق	۲	-	-	
		ئیلاق شمالی	بگه‌جان	۳	۵	-	-
			مبارک آباد	۴	۲	۳۰	۳
			توبره ریز	۵	۱	۴	۱
	حومه		جوانمردآباد	۶	۱	۴	۱
			تلوار	۷	۲	۲۰	۱
			حسینی	۸	۲	۸	۱
	ئیلاق جنوبی	بلبان آباد	کروندان	۹	۴	۱۰	۲
			بلبان آباد	۱۰	۲	۳۰	۲
			سرنجیانه	۱۱	۱	۲۰	۱
جمع	۲	۵	۱۱	-	۲۳	-	۱۶

منبع: یافته‌های تحقیق

همچنین، شکل ۱ نشان‌دهنده محدوده مطالعاتی به تفکیک روستاهای شهرستان دهگلان است.

شکل ۱. نقشه جغرافیایی منطقه مورد مطالعه؛ روستاهای شهرستان دهگلان

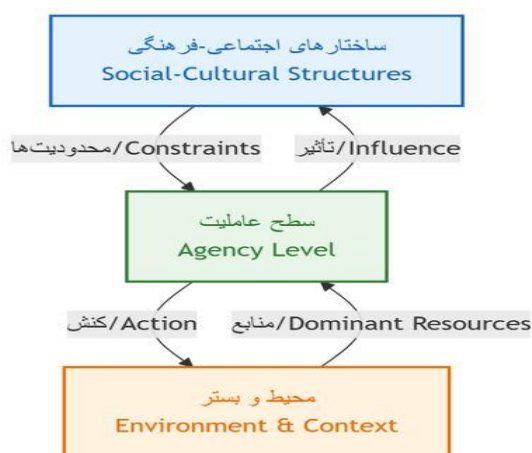
برای اعتبار تحقیق حاضر از دو نوع اعتبار تفسیری و اعتبار نظری استفاده شده است. اعتبار تفسیری یا به تعبیر والش مطابقت و توجیه‌پذیری (Thomson, 2004) اشاره به تصویرکردن و بیان صحیح معانی دارد که توسط مشارکت‌کنندگان به آنچه پژوهش‌گر مورد مطالعه قرار داده، نسبت داده شده است. به‌طور اخص این نوع اعتبار به میزان فهم و انعکاس صحیح دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان پژوهش، افکار، عواطف، احساسات، تمایلات و تجارب آنها در گزارش ناظر است. اعتبار نظری، بیان‌کننده میزان تناسب تبیین نظری حاصل از مطالعه پژوهشی با داده‌های گردآوری‌شده و به‌عبارت دیگر، معتبر و قابل دفاع بودن آن داده‌ها است (Maxwell, 1992). راهبرد عمومی نمونه‌گیری در تحقیق کیفی را «گزینش مبتنی بر معیار»^۱ می‌خوانند، زیرا محقق، معیار ورود برای انتخاب افراد یا واحدهای دیگر بکار می‌گیرد. بنابراین، نمونه‌گیری «هدفمند»^۲ برای انتخاب افراد و نمونه‌گیری «نظری»^۳ برای تشخیص تعداد افراد، تعیین محل داده‌های مورد نیاز و یافتن مسیر پژوهش و

1. Criterion Based Selection
2. Purposive Sample
3. Theoretical Sample

همچنین نمونه‌گیری با حداکثر تنوع برای تنوع بیشتر مصاحبه‌شوندگان و نظرهای متفاوت آنها در نظر گرفته شده است.

پنج مرحله از تحقیق انتقادی کاراسپیکن (Carspecken, 2013)^۱ برای روش انجام تحقیق حاضر به شرح زیر مورد توجه قرار گرفته است: «۱- تدوین و ثبت اولیه داده‌ها (داده‌های مونولوگ‌محور، ۲- تجزیه و تحلیل ترمیمی مقدماتی، ۳- تولید داده‌های گفت‌وگو (دیالوگ‌محور)، ۴- توصیف روابط ساختاری (تفسیر) و ۵- روابط ساختار به‌عنوان توضیحات از یافته‌ها (تبیین)».

از طریق تحلیل نظام‌ها، محقق می‌تواند ارتباط رویدادها و روال‌مندی‌های روزمره در میدان مورد مطالعه را با دیگر زمینه‌ها و بسترها نشان دهد؛ زمینه‌ها و بسترهایی که به دلیل رشد منطقه‌بندی‌های زمانی مکانی از کنش‌های درون میدان جدا شده است. بنابراین هدف شناسایی روابط و هم‌شکلی‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بین زمینه مورد مطالعه با قلمروهای پیرامونی و سطوح کلان‌تر واقعیت است. لازم به ذکر است که هدف مرحله پنجم، مرتبط ساختن یافته‌های به دست آمده از مراحل پیشین به سازها و نظریه‌های جامعه‌شناختی کلان‌تر به منظور نشان دادن فرایندهای تولید و بازتولید اجتماعی است. به منظور این هدف، مردم‌نگار انتقادی باید یافته‌های به دست آمده را در پرتو نظریه‌های خرد و کلان تبیین و مورد مقایسه قرار دهد (Carspecken, 2013)؛ Hardcastle et al., 2006). پژوهش حاضر در قالب گام‌های عملیاتی به انجام مراحل نشان داده شده در شکل ۱ پرداخته است.

شکل ۲. چرخه‌ای از سطح عاملیت به ساختارهای اجتماعی فرهنگی و روابط سیستمی

۱. برگرفته از کتاب تحقیقی اتنوگرافی انتقاده، راهنمای عملی و نظری آموزشی

استعمار زیست‌جهان کشاورزان در.....

همچنین، مراحل، اهداف و گام‌های عملیاتی پژوهش بر اساس روش پژوهش کاراسپیکن در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. مراحل، اهداف و گام‌های عملیاتی پژوهش بر اساس روش پژوهش کاراسپیکن

مراحل	اهداف	گام‌های عملیاتی
ایجاد رکوردهای اولیه	فهم دانش رسمی - سازمانی پیرامون اهمیت و ضرورت موضوع مورد بررسی فهم نحوه تحلیل و تفسیر سازمانی از مسئله بحران آب و حکمرانی آن بررسی وضعیت روابط اجتماعی و فرهنگی جامعه بررسی ارتباط بحران آب و حکمرانی آن با مسائل اجتماعی و فرهنگی در منطقه	ترسیم میدان مطالعه: پهنه‌بندی میدان مورد مطالعه برای انجام مصاحبه‌ها انتخاب پهنه‌هایی از دهستان و روستاهای دارای اولویت پژوهشی بر پایه معیارهایی همچون تمرکز فعالیت‌های کشاورزی، میزان استحصال منابع آبی، تعداد چاه‌ها و وضعیت بالفعل و بالقوه آسیب‌ها تهدیدات ورود به میدان مطالعه: تهیه مصاحبه‌نامه نیمه‌ساخت‌یافته برای کشاورزان و نخبگان محلی جمع‌آوری داده‌های میدانی (کشاورزان و نخبگان محلی) جمع‌آوری داده‌های اسنادی مربوطه
تفسیر محقق	جمع‌آوری پهنه و حداکثری داده‌های میدانی	مرحله توقف در روند مصاحبه‌ها به دلیل بررسی‌های اولیه پژوهشگران در رابطه با کم و کیف پرسش‌ها، بررسی داده‌های جمع‌آوری شده در هر مرحله بازنگری و تعدیلات لازم در پرسش‌ها و جهت‌های اصلی مصاحبه
تولید داده‌های گفت‌وگویی	شکل‌گیری گفت‌وگو میان دانش، فهم و تفسیر کشاورزان	گفت‌وگویی عمیق تفسیری با کشاورزان و نخبگان محلی، به هدف بحث و بررسی گذاشتن مفاهیم و کدهای اولیه مصاحبه‌ها (نتایج اولیه) گردآوری داده‌های مربوط به نهادهای ذی‌مدخل مانند آب منطقه‌ای و جهاد کشاورزی
روابط سیستمی	کشف و شناسایی روابط سیستمی بین کشاورزان و عوامل تعیین‌کننده اداری - سازمانی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	تحلیل گفتمان نهادهای دولتی در توجیه سیاست‌های آب تحلیل بازار و ارتباط آن با کشاورزی، آب و ساختارهای فرهنگی کشف معنای فروپاشی هم‌یاری و دگردیسی هویت
تبیین نظام‌های رابطه‌ای	تحلیل رابطه‌ها- کشاورزان با عوامل دخیل در فهم آنها از موضوع کشف و برملاسازی روابط سلطه	کشف پیوند بحران آب با حکمرانی نقش بحران و حکمرانی آب در شکل‌دهی به ساختارهای فرهنگی اجتماعی کشف و برملاسازی روابط نظام‌مند مسلط اتخاذ کنش انتقادی: توانمندسازی کشاورزان برای بازپس‌گیری زیست‌جهان

نتایج و بحث

داده‌های اصلی این پژوهش با توجه به اهداف و موضع‌گیری نظری و روشی، بر مصاحبه با کشاورزان و تجربیات آنها از فهم بحران آب، حکمرانی نامطلوب آب، سیاست‌های دولتی، بازار و محیط زیست و اقدامات و کنش‌های آنها در این بستر متمرکز بوده است. بنابراین، با توجه به کدگذاری داده‌ها، از روش تحلیل تماتیک استفاده شد که ۲۱ مقوله اولیه از مفاهیم مستخرج از

مصاحبه‌ها، به‌دست آمد. از این مقولات نیز بر اساس کدگذاری ثانویه که هم دربرگیرنده مفاهیم قبلی مرتبط و هم شرح‌دهنده مقولات هسته‌ای باشد، ۸ مقوله استخراج شد. بر اساس این مقولات نیز مقولات هسته‌ای (۴ مقوله) که شرح‌دهنده روابط نظام‌مند بین پدیده‌ها بوده‌اند، استخراج و بر طبق روش اتخاذ شده، مورد بحث و تحلیل و تبیین قرار گرفتند (جدول ۳).

جدول ۳. استخراج مفاهیم و مقولات از مصاحبه‌ها

مفاهیم	مقولات اولیه	مقولات ثانویه	مقولات هسته	
مفاهیم	روی آوردن به مشاغل کاذب شهری (مانند دست‌فروشی)، فروش زمین، اجاره زمین، مهاجرت به شهر، سیاست‌های صدور مجوزهای بی‌رویه و شیوع کشت محصولات آب‌بر، نحوه مدیریت و نظارت بر کنتورها، شیوه‌های تعیین حق‌آبه و امکان تمديد یا شارژ حقايق، درك تغييرات اقليمي، خالی شدن سفره‌های زیرزمینی، از بین رفتن زمین‌های کشاورزی، کاهش آب چاه‌ها، خشک‌شدن چشمه‌ها، افت قیمت زمین‌های کشاورزی، خشکسالی، کشت‌های آب‌بر، پیامدهای کشت مفرط، تبعات آبیاری بی‌رویه، شکستگی و فرسودگی شبکه آبیاری، اهمیت کشت جایگزین، مهاجرت، افزایش حاشیه‌نشینی، خالی از سکنه شدن روستاها، سطح درآمد کشاورزان، بحران آب و از بین رفتن اشتغال، خطرات کود و سموم، چاه‌داران عمده کلان سود زیاد می‌برند، از بین رفتن کشاورزان خرده پا و مالکین خرده، سیاست‌ها و مقررات ناسازگار یا ناکافی مرتبط با مدیریت منابع آب، مقررات متناقض می‌تواند ناطمینانی ایجاد کند، برورکراسی‌های اداری، تقاضای محدود بازار برای محصولات کشاورزی، دسترسی نداشتن به اعتبار و منابع مالی، صدور مجوز چاه و کشاورزی آبی در دشت‌های شرقی، مجوز بی‌رویه چاه‌ها، برداشت شبانه از چاه، دستکاری کنتورها، ضعف نظارت سازمانی، فقدان بازدارندگی راهکارهای مدیریتی، رانت و فساد در تخصیص حق‌آبه، قانون‌گریزی، کاهش حمایت‌های دولتی، بوروکراسی، ذهنیت اقتصادی، نظام استیجاری، پدیده دلالتی، ریسک کشاورزی، مدیریت و نظارت ضعیف، انواع روش‌های غیرمجاز حفاری چاه، الگوی کشت آب‌بر، غالب شدن الگوی کشت نامناسب در هر سال، نظارت نداشتن جهاد کشاورزی، ضعف در نحوه مدیریت و نظارت بر کنتورها، شیوه‌های تعیین حق‌آبه و امکان تمديد یا شارژ	کاهش تنوع کشت تسلط کشت تجاری آب به مثابه کالا دلالتی و واسطه‌گری فقدان بازدارندگی نظارت تبعیض بین مالکان خرد و کلان اجرای دستورالعمل‌ها بدون در نظر داشتن شرایط منطقه تغییر نگرش به نسبت آب و زمین سرپیچی از قوانین و دستورالعمل‌ها رقابت بر سر منافع فروپاشی نظام‌های معیشتی سنتی وابستگی به بازار جهانی آسیب‌پذیری معیشتی نابسندگی برنامه‌ریزی اداری - سازمانی	تک‌محصولی شدن وابستگی اقتصادی سیاست‌های تبعیض‌آمیز سیاست‌های متمرکز ساختار فرهنگی اجتماعی کشاورزان	منطق بازار منطق دولتی شرایط کشت
	بی‌اعتمادی نهادی ارائه مجوز چاه بی‌رویه نظارت ناکافی نهادها سیاست‌ها و مقررات ناسازگار یا ناکافی گسست از هویت کشاورزی و تبدیل به کارگر فصلی تضعیف نظام‌های هم‌باری	حکمرانی نامطلوب دیالکتیک مقاومت و انفعال		

مقولات هسته	مقولات ثانویه	مقولات اولیه	مفاهیم
منابع و محدودیت‌های مسلط (کنش معنی‌دار / سطح عاملیت)	کشاورزان	فروپاشی سرمایه اجتماعی	حق‌آبه، کنتورها هیچ تاثیری در کاهش مصرف ندارند، بیش از ۱۵۰۰ حلقه چاه غیرمجاز، دریافت حق‌آبه و شارژ در ازای دریافت پول، فقدان توجه سازمانی به آموزش، فقدان هم‌افزایی سازمانی، بی‌اعتمادی نهادی، کم‌اثر بودن اعتراضات، بی‌پاسخ ماندن خواسته‌ها، شرایط خاص ناشی از قانون‌گریزی، دستورات قضایی عمدتاً حول جریمه نقدی، روش‌های آبیاری سنتی، دانش مردم، تجربیات کشاورزی گذشته، آیین‌ها و رسم‌ها، مختلفین همیشه از چاه‌داران عمده هستند، ضعف نظارتی در رابطه با مدیریت منابع آب، کاهش یارانه‌ها، شکنندگی اقتصادی کشاورزان، تجاری‌شدن کشاورزی، نظام استیجاری، پدیده دلالی و ریسک فعالیت کشاورزی، دیدگاه رقابتی و از سر چشم و هم‌چشمی، مصرف آب شده چشم و هم‌چشمی، عدم آینده‌نگری کشاورزان، آموزش‌های منقطع، مروجان غیرمتخصص، فقدان تبلیغات عمومی، انکار نقش کشاورز، عدم توجه به نیازهای کشاورزان، استفاده از رسانه‌های جمعی برای پیوند دوباره، تلاش برای انسجام کشاورزان، رقابت کشاورزان و خطر تخریب انسجام اجتماعی، مهاجرت و شغل کاذب
		بازسازی پیوندهای گروهی	
		مهاجرت	
		فروش / اجاره زمین	

منبع: یافته‌های تحقیق

دیالکتیک مقاومت-انفعال کشاورزان (کنش معنی‌دار / سطح عاملیت)

در مصاحبه‌ها و مشاهدات میدانی، پرسش‌ها ابتدا حول این که کشاورزان چگونه وضعیت موجود را معنی می‌کنند، چه استراتژی‌هایی برای مقاومت پیش گرفته‌اند و چگونه در میدان عمل می‌کنند، مطرح شد. در تحلیل کنش کشاورزان، الگوی پارادوکسیکال از مقاومت و انفعال در مواجهه با نظام حکمرانی آب مشاهده می‌شود. کنش‌های مقاومتی (مانند احیای آبیاری و تشکیل گروه‌ها و شوراهای آب) بازتاب دفاع از "زیست‌جهان" در برابر استعمار نظام تخصصی است؛ جایی که عقلانیت ارتباطی دانش بومی، فضاهای عمومی آلترناتیو می‌سازد تا هویت جمعی را در برابر عقلانیت ابزاری نظام احیا کند. در مقابل، انفعال (فروش (یا اجاره زمین) یا مهاجرت) نشان‌دهنده فروپاشی کنش ارتباطی و استیلای کامل نظام بر زیست‌جهان است. مقاومت، استراتژی تبدیل سرمایه‌هاست؛ به طوری که کشاورزان با تبدیل سرمایه فرهنگی (دانش آبیاری سنتی) به سرمایه اجتماعی (شبکه‌های شورایی) و نمادین (مشروعیت‌سازی نظام قدیم)، میدان قدرت جدیدی می‌آفرینند. اما انفعال، ناشی از ناتوانی در بازتولید سرمایه‌هاست؛ فروش زمین به معنی تخریب سرمایه نمادین (گسست هویتی) و مهاجرت

نشان‌دهنده فروپاشی سرمایه اجتماعی است. یکی از مصاحبه‌شوندگان درباره کنش کشاورزان در شرایط انفعال و مقاومت در این وضعیت می‌گوید:

«کشاورزان مجبورن که با هم همکاری داشته باشند چون منافعشون با هم یکی است. ما سوراھایی رو تشکیل دادیم که به وضعیت مون رسیدگی کنه... مردم الان آگاه‌تر شده‌اند به نسبت محیط زیست و بحران آب» (کد مصاحبه؛ ۴).

فروش یا اجاره زمین نه به‌عنوان انتخاب، بلکه چونان استراتژی بقای ناگزیر در برابر سودآوری ناممکن کشاورزی، گواه کالایی‌شدن زیست‌جهان تحت فشار نظام اقتصادی-اداری است. مهاجرت به شهرها و ترک کشاورزی، بازتاب گسست از عینیت‌یافتگی فرهنگی است، جایی که کشاورز به‌جای کنش‌گر دارای فاعلیت، به قربانی منفعل سیاست‌های آبی ناکارآمد تبدیل می‌شود. روی آوردن به مشاغل کاذب شهری (مانند دست‌فروشی) نه "تغییر شغل"، بلکه تخریب جهان‌زیست معنی‌ساز کشاورزی را نشان می‌دهد؛ نظامی که با جایگزین‌سازی "معنی‌داری" کار خاک‌محور "با" بی‌معنایی اشتغال بی‌ثبات، سوژه‌ها را از امکان گفت‌وگوی انتقادی محروم می‌کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان درباره این سه پدیده یعنی فروش و اجاره زمین، مهاجرت و روی آوردن به مشاغل کاذب شهری که گریبان‌گیر کشاورزان منطقه شده است، چنین می‌گوید:

«اگر با همین شرایط پیش برویم، ما می‌مانیم و چاه‌های خشک شده و نابودی خودمان و خانواده‌مان. من کل زندگیم را پای این زمین‌ها و چاه گذاشتم؛ اگر چاه خشک شود من تمام هزینه‌هایم از بین می‌رود. زمین دیم هم درآمدی ندارد، پس مجبورم زمین‌هایم را بفروشم و بروم قروه یا دهگلان زندگی کنم» (کد مصاحبه، ۳).

با این وجود، می‌توان به این امر اذعان نمود که در این میدان نابرابر، کنش کشاورزان بین دو قطب "مقاومت جمعی" و "انفعال تحمیلی" در نوسان است. مقاومت (مانند تشکیل شوراهای آب یا احیای قنات‌ها) تنها زمانی پایدار می‌ماند که بتواند سرمایه فرهنگی سنتی (دانش بومی) را به سرمایه اجتماعی (شبکه‌های همبستگی) و سپس به سرمایه نمادین (مشروعیت در نظام حکمرانی) تبدیل کند، اما حکمرانی نامطلوب با مکانیسم‌های حذف (نادیده گرفتن شوراها، تخصیص نامتقارن آب) این تبدیل را مسدود می‌کند. در مقابل، انفعال (فروش زمین یا مهاجرت) نه یک انتخاب آگاهانه، بلکه نتیجه "چرخه معیوب سرمایه‌ها" است. بحران آب، سرمایه اقتصادی را تحلیل می‌برد؛ حکمرانی نامطلوب، سرمایه نمادین (هویت کشاورزی) را بی‌ارزش می‌داند. این فرایند، دقیقاً استعمار زیست‌جهان توسط نظام‌های ابزاری را عینیت می‌بخشد. به عبارت دیگر، حکمرانی آب با غیاب فضای

گفت‌وگویی (حذف کشاورزان از تصمیم‌سازی، مشارکت و انطباق)، زیست‌جهان را به حاشیه‌نشینی اقتصادی - معنایی محکوم کرده و انفعال کنشگران را نه به‌عنوان ضعف فردی، بلکه چونان پیامد ساختاری سیستمی بازتولید می‌کند که ریسک را بر زندگی تحمیل، و معنی را از کار کشاورزی سلب می‌کند.

باری این وضعیت و کنش‌ها زاده چه شرایطی است و به عبارتی دیگر، این وضعیت را چه چیزی به‌وجود آورده و به آن شکل داده است؟ با توجه به روش‌شناسی مردم‌نگاری انتقادی، شرایط کنش در وضعیت میدان مورد مطالعه بررسی و تحلیل شد.

بحران سه‌گانه حکمرانی، بحران آب و ساختار فرهنگی اجتماعی (شرایط کنش)

در تحلیل وضعیت موجود با توجه به کنش‌های معنی‌دار کشاورزان، لازم آمد که شرایط کنش آنها مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد؛ شرایطی که در آن کنش کشاورزان قابل فهم بوده و در عین حال، می‌توان گفت کنش‌های آنها در این شرایط امکان به‌وجود آمدن داشته است. در بررسی‌های میدانی و اسنادی، این شرایط تحت تاثیر بحران آب در منطقه، حکمرانی نامطلوب آب، ساختار فرهنگی اجتماعی حاکم بر کشاورزان شکل گرفته است.

در مورد بحران آب در منطقه، در وهله اول، مسئله خشکسالی‌های پیاپی و تغییرات اقلیمی مطرح است. بر اساس اسناد هواشناسی استان، میانگین بارش سالانه استان کردستان نسبت به دوره بلندمدت، کاهش چشمگیری داشته است. این کاهش به‌ویژه در پاییز و زمستان مشهود بوده که زمان حیاتی برای تغذیه آبخوان‌هاست (Kurdistan Province Meteorological Site, 2024). همچنین پایش‌های منابع آب زیرزمینی دهگلان نشان می‌دهد که روند خشکسالی با شتاب نگران‌کننده‌ای در حال پیشروی است (Yousefi Mobarhan and Zandifar, 2023). کاهش ۵۰ درصدی سطح آب‌های زیرزمینی طی دو دهه اخیر و فرونشست زمین تا ۲۵ سانتی‌متر در سال نیز حاکی از تشدید این بحران است. روایت کشاورزان از این تغییر اقلیم را می‌توان به شیوه نگاه نوستالژیک تفسیر نمود:

«میدونیم که بارندگی خیلی کم شده. برفی نمونه تو منطقه، بارندگی‌ها هم که رگباری هستن و چندان کمکی نمی‌کنن. خشکسالی داریم. شما مقایسه کنید با ۱۵ سال پیش آنقدر برف می‌بارید که جاده‌ها و مسیرها برای مدتی قفل بودن. کوچه‌های روستا از حجم برف دیده نمی‌شدن. خوب همه اینا تغییرات آب و هوایی و خشکسالیه، می‌فهمیم این رو (کد مصاحبه، ۲).

شواهد و داده‌ها نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین چالش‌ها و مسائلی که سبب تشدید بحران آب و متعاقباً، حکمرانی نامطلوب آن شده است، چاه‌های آب است. همان‌طور که ذکر شد، ۴۵۰ حلقه چاه در سال ۱۴۰۲ ثبت شده است در حالی که حداقل ۳۰ درصد از این چاه‌ها فاقد مجوز رسمی هستند. همچنین عمق‌کشی چاه‌ها از ۵۰ متر به ۱۵۰-۲۰۰ متر افزایش یافته که نشان‌دهنده نقشه برداشت غیرمجاز ۲ برابری نسبت به نرخ تغذیه سفره‌هاست (Kurdistan Regional Water Company statistics, 2023). سیاست‌های متناقض، تبعیض‌آمیز و بازدارندگی ضعف در حفر و صدور و نظارت بر چاه‌ها از مهم‌ترین مواردی است که دال بر ضعف حکمرانی آب در این منطقه دارد.

با این حال، کشاورزان، عدم مدیریت صحیح، سیاست‌های غلط و تبعیض‌آمیز را مهم‌تر از این امر دانسته و در این رابطه نهادهای ذی‌ربط را در نابسامانی موجود مقصر می‌دانند. آنها معتقدند که بحران آب به‌عنوان یک واقعیت فیزیکی - محیطی، تنها نقطه آغاز نیست، بلکه پیامد مستقیم حکمرانی نامطلوب آب است. این حکمرانی نامطلوب شامل توزیع ناعادلانه آب، سیاست‌های کوتاه‌مدت و فسادآلود، نادیده گرفتن دانش بومی و اولویت‌دهی به منافع گروه‌های خاص و ضعف بازدارندگی است که به‌طور نظام‌مند منابع آب را تخلیه و دسترسی کشاورزان را محدود کرده است. مصاحبه‌شوندگان با بیان نقد سیاست‌های صدور مجوزهای بی‌رویه و شیوع کشت محصولات آب‌بر، این امر را مورد بحث قرار دادند و آن را به سیاست کلی دستیابی به خودکفایی به‌عنوان یکی از ستون‌های گفتمان استقلال ملی پساانقلاب ربط می‌دهند:

«در اسناد فرادست و مطالعات پیشین، یعنی چند دهه قبل، دشت قروه و دهگلان را مکانی برای کشاورزی دیم و فعالیت دامداری و دامپروری ترسیم کرده‌اند، نه کشاورزی آبی با این حجم و شیوه. قضیه از همان صدور مجوزهای بی‌رویه و شیوع کشت محصولات آب‌بر شروع شد» (کد مصاحبه، ۱۰).

بحران تشدیدشده، به‌نوبه خود، توجیهی برای ادامه یا تشدید همان شیوه‌های حکمرانی ناکارآمد و غیرشفاف می‌شود. این چرخه معیوب، بستر اصلی ایجاد "شرایط کنشی" می‌شود که کشاورزان را در موقعیتی اجتناب‌ناپذیر برای واکنش و سازگاری قرار می‌دهد. در رابطه با سیاست‌های حکمرانی آب در منطقه، مصاحبه‌شوندگان بر سیاست‌های تبعیض‌آمیز بین بزرگ‌مالکان (چاه‌داران کلان) و خرده‌مالکان (چاه‌داران خرد) اشاره داشته که نه در بحث نظارت و نه در بحث تخصیص منابع آبی، عدالتی صورت نمی‌گیرد:

«مطمئناً تفاوت بسیاری بین نحوه مصرف آب چاه‌دارهای بزرگ با من خرده مالک وجود دارد. آنها همان‌هایی هستند که سود کشاورزی اصلی منطقه نسپشان می‌شود و اصولاً توجهی به هدررفت آب و مسئله کم‌آبی و خشکی چاه‌ها ندارند، برایشان مهم نیست. آنها اگر جریمه بشن، راحت پولشو پرداخت می‌کنن و بازدارندگی برای آنها جواب نمی‌ده... (کد مصاحبه ۹).

یکی دیگر از سیاست‌ها، نصب کنتور هوشمند و نظارت نهادی بر چاه‌ها در منطقه از سوی شرکت آب منطقه‌ای استان است. به صورت مشخص شرکت آب منطقه‌ای طی این سال‌ها - علاوه بر برنامه‌های مربوط به مباحث آموزش و فرهنگ‌سازی در مدارس - اقدام به ایجاد گشت‌های بازرسی برای شناسایی چاه‌های غیرمجاز و متعاقباً پلمپ کردن آنها و نصب کنتورهای هوشمند بر چاه‌های مجاز کشاورزی و تعریف حق‌آبه سالانه برای فعالیت کشاورزی نموده است. اما جدی‌ترین کاستی این برنامه، فقدان بازدارندگی آنهاست. به‌باور کشاورزان نحوه مدیریت و نظارت بر کنتورها، شیوه‌های تعیین حق‌آبه و امکان تمدید یا شارژ حق‌آبه باعث شده است که این روش‌ها هیچ تأثیر در کاهش مصرف آب و در نتیجه مدیریت منابع آب نداشته باشند:

«کنتورها هیچ تأثیری ندارند. سازمان آب اومد این کنتورهای هوشمند رو کار گذاشت که چی بشه؟ خوب اولاً این کنتور رو چاه‌های برقی نصبه، پس تکلیف چاه‌های موتوری چی میشه، قاعده و قانونی وجود نداره تو این قسمت، نه کنتور حجمی نه هیچی. چاه‌های غیرمجاز هم که کلاً تکلیفشون جداست که اصلاً پیگیری نمیشه» (کد مصاحبه ۶).

ساختار فرهنگی کشاورزان بر دو پایه جدایی‌ناپذیر استوار بوده که شامل دانش بومی آبیاری (نظام قنات، الگوی کشت سازگار با اکوسیستم محلی) به مثابه "سرمایه فرهنگی تجسدیافته" و ارزش‌های مشترک اجتماعی (همبستگی جمعی، مسئولیت‌پذیری در قبال منابع مشترک، اخلاق تعاونی) به‌عنوان زیربنای "سرمایه اجتماعی" است. این دو عنصر در کنش‌های مقاومتی (احیای سرمایه اجتماعی و نظام آبیاری و حق‌آبه جمعی، تشکیل شوراهای آب) درهم تنیده می‌شوند؛ به عبارت دیگر، دانش فنی بومی تنها در بستر ارزش‌های مشترک مانند اصل "حقابه به مثابه حق حیات جمعی" معنی پیدا می‌کند و تبدیل به کنش جمعی می‌شود. حکمرانی نامطلوب با نادیده گرفتن این پیوند، خشونت نمادین را دوچندان می‌کند (هم دانش را "غیرعلمی" می‌خواند و هم ارزش‌های مشترک را با ترویج فردگرایی افراطی تخریب می‌کند). از سوی دیگر، سیاست‌های تبعیض‌آمیز و متمرکز، به بازتولید یا تشدید نابرابری‌های موجود کمک می‌کند. شبکه‌های غیررسمی ممکن است بر محور خویشاوندی یا طایفه‌ای شکل بگیرند و دیگران را حذف کنند؛ به‌طوری‌که کشاورزان خرده‌پا ممکن است توانایی

تطبیق سریع را نداشته و بیشتر حاشیه‌نشین شوند و فشار برای نوآوری می‌تواند بار مضاعفی بر دوش زنان یا افراد مسن ایجاد کند. تمرکز بر راهکارهای فردی و محلی، ممکن است انرژی سیاسی لازم برای مقابله جمعی با ریشه‌های ساختاری حکمرانی نامطلوب را منحرف کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان درباره تمرکز بر راهکارهای فردی در بحث مصرف و صرفه‌جویی آن می‌گوید:

«خیلی از ما به این فکر می‌کنیم که داریم خیانت می‌کنیم، اما موضوع یک جور هیستس که یک نفر نمی‌تونه هیچ کاری کنه، وقتی می‌بینه همسایه‌ش مصرف می‌کنه، اونم نمی‌تونه جور دیگه‌ای فکر کنه» (کد مصاحبه، ۳).

در نهایت، تحلیل اتنوگرافی انتقادی نشان می‌دهد که تعامل پویا و اغلب تنش‌زای بحران آب، حکمرانی نامطلوب و ساختار اجتماعی فرهنگی کشاورزان، شرایط کنشی منحصربه‌فردی را خلق کرده است. این شرایط، کشاورزان را به دگردیسی عمیق در شیوه‌های معیشتی، سازمان‌دهی اجتماعی، نظام‌های دانش و هویت فرهنگی وادار ساخته است. این دگردیسی لزوماً پیشرونده یا رهایی‌بخش نیست؛ ترکیبی است از مقاومت هوشمندانه، انطباق ضروری و گاه بازتولید ناخواسته نابرابری است که ذیل دو منطق بازار و دولت قابل بحث است.

پیوند منطق بازار و منطق دولتی (روابط نظام‌مند)

در اینجا پرسش اساسی این است که شرایط کنش که در بالا و تحت سه پدیده بحران، حکمرانی آب و ساختارهای فرهنگی اجتماعی مورد تحلیل قرار گرفت، در چه منطق و عقلانیتی قابل بحث است؟ با توجه به یافته‌ها، دو منطق بازار و منطق دولتی، دو پایه اساسی روابط نظام‌مندی است که امکان دگردیسی فرهنگی اجتماعی و استعمار زیست‌جهان کشاورزان را ممکن کرده‌اند. اما پرسش همچنان باقی است که این دو منطق با چه مکانیسم‌ها و سازوکارهایی به این امر مبادرت ورزیده‌اند. بر طبق یافته‌ها، دولت (یا نهادهای دولتی) با سیاست‌های تبعیض‌آمیز و متمرکز به این امر مبادرت ورزیده‌اند. منطق دولتی با مکانیسم‌های "خشونت نمادین"، زیست‌جهان کشاورزان را مستعمره می‌سازد. نهادهای دولتی از جمله آب منطقه‌ای، با انکار مشروعیت سرمایه فرهنگی (دانش بومی آبیاری) و سرمایه اجتماعی (شوراهای آب محلی)، از طریق سیاست‌های متمرکز (صدور مجوز چاه بدون مشارکت و عدم دخالت نظر کشاورزان در برنامه‌ریزی‌ها)، "عقلانیت ابزاری" را جایگزین "عقلانیت ارتباطی" می‌کند. این فرایند، آب را از "حق حیات جمعی" به "ابزار کنترل سیاسی" تبدیل می‌کند و با مصادره سرمایه نمادین کشاورزان (هویت مبتنی بر زمین)، کنش ارتباطی را تخریب می‌نماید. در زمینه حکمرانی آب، استعمار سیستمی به‌صورت نفوذ شیوه‌های دیوانسالاری مدیریت آب در شیوه‌های

سنتی کشاورزی و زمینه‌های فرهنگی کشاورزان آشکار می‌شود (Ivkovic, 2010). این نفوذ می‌تواند ساختارهای اجتماعی، سیستم‌های دانش و پیوندهای اجتماعی تثبیت‌شده را مختل کند و منجر به احساس بیگانگی و سلب قدرت شود. یکی از مصاحبه‌شوندگان در مورد عدم مشارکت آنها در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت می‌گوید:

اقدامات آب منطقه‌ای یک‌سویه و صرفاً با اتکا به دستورالعمل‌های از بالا است... آنها نظرات کشاورزان را غالباً نادیده می‌گیرند و آن را سنتی و غیرعلمی می‌دانند... (کد مصاحبه، ۸).

سیاست‌های تبعیض‌آمیز و غالباً ناکارآمد نیز شکل‌دهنده منطق دولتی است. از جمله این سیاست‌ها، کاهش یارانه‌ها در قالب ارائه کود، سموم، بذر و دیگر نهاده‌ها و تسهیلات به کشاورزان خرده‌پا^۱، کاهش برنامه‌ها و کلاس‌های آموزشی و حذف کشاورزان از آنها^۲، نابرابری دسترسی به آب از سوی مالکان کلان، و برنامه خودگردانی تعاونی‌های تولید روستایی (Daneshmehr et al., 2021) همگی حاکی از پس‌روی دولت از وظایف حمایتی خود از کشاورزان دارد و نشان از کشاورزی نئولیبرال^۳ (خصوصی‌سازی، کالایی‌سازی، بازارمحوری، کاهش نقش دولت در تنظیم‌گری) دارد. مصاحبه‌شوندگان بر کاهش نقش دولت در حمایت از کشاورزی تاکید دارند و بر این باور هستند که همه‌چیز در بخش کشاورزی به سمت خصوصی‌شدن (یا خصوصی‌سازی) پیش می‌رود:

«مسئله این است که دولت ما هیچ حمایتی از ما نمی‌کند. همه چیز دست دلان و مالکان بزرگه... نه یارانه کود و اینها می‌ده و نه هزینه‌ها رو کاهش می‌ده...» (کد مصاحبه، ۳).

منطق بازار نیز با مکانسیم‌هایی درصدد استعمار زیست‌جهان کشاورزان و دگرپس‌سازی فرهنگی اجتماعی آنها است. کنش‌های معنی‌دار کشاورزان نشان داد که مقاومت آنها در بازسازی سرمایه اجتماعی، پیوندهای گروهی و خانوادگی است.

اما منطق، بازار آب را "کالایی سودآور" تعریف کرده و با ایجاد رقابت، این سرمایه اجتماعی را تخریب می‌نماید؛ منطقی که، منافع عمومی را قربانی منفعت‌طلبی بازار می‌کند (Bourdieu, 1998). فردگرایی و چشم و هم‌چشمی در مصرف و بهره‌برداری آب، نمودهای عینی این امر هستند که کشاورزان بدان اشاره نمودند:

۱. اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها از دهه ۱۳۹۰، سیاست حمایت مستقیم دولت از نهاده‌هایی مانند کود، سم و بذر را به پرداخت نقدی به کشاورزان تغییر داد. این تغییر با هدف کاهش قاچاق و سوء استفاده از یارانه‌ها صورت گرفت، اما در عمل باعث کاهش دسترسی کشاورزان خرده‌پا به نهاده‌های اساسی شد.

2. Performance Report of the Danab project and the Development of Water Literacy of the Kurdistan Regional Water Joint Stock Company, 2023

3. Neoliberal Agriculture

«مصرف آب شده چشم و هم‌چشمی. همه دنبال این هستن مثلاً آب چاه‌شون یا آبپاش‌هاشون از همایسه‌شون کم‌تر نشه (کد مصاحبه، ۷)».

از سوی دیگر، انفعال کشاورزان در برابر تغییرات و بحران پیش‌رو، فروش یا اجاره زمین و مهاجرت است. امری که آنها را بیشتر به بازار وابسته‌تر کرده و آنها از خلع سلاح می‌کند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در خصوص اجاره یا فروش زمین‌ها و مهاجرت کشاورزان به وابستگی بیشتر به بازار و روی آوردن به مشاغل کاذب در شهرهای اطراف اشاره کرده است:

بعضی از کشاورزان مجبورن زمین‌ها رو بدن دست اجاره‌دار، چون ریسک کشاورزی بالاس... در خیلی از مواقع پشیمان میشن چون هم کود زیاد می‌دن به زمین‌ها، بیشتر از چاه‌ها برداشت می‌کنند... پولی که از این اجاره گرفته می‌شه یا می‌برن به شهر یا دوباره مجبور می‌شن خرج زمین بکنن... الان روش‌های نوین کشاورزی هم نیاز به سرمایه داره تا بتوان تولید بیشتر و آب کمیت مصرف کرد... این-جوری بیشتر وابسته می‌شن به بازار... (کد مصاحبه، ۵).

دگرذیسی ارزش‌های دینی - فرهنگی از جمله مواردی است که منطق بازار مسبب آن بوده است. مصاحبه‌شوندگان بر این باورند که در نتیجه فشارهای اقتصادی چند دهه پیش و رواج کشاورزی تجاری متأثر از استان‌های هم‌جوار، نگرش‌های پیشین و دانش بومی حساس به رفتارهای زیست‌محیطی در نسل جدید از بین رفته است و کشاورزی تجاری منطبق بر سود، جایگزین آن شده است:

«نوع نگاه به آب و خاک تغییر کرده. قبلاً آب رو نعمت خدادادی می‌دانستند، الان نسل ما اون رو ملک خودش می‌دونه، سرمایه شخصی حساب می‌کنه واسه سود اقتصادی. قدیمی‌ها از ما بهتر بودن، اگر احترام آب الان وجود داشته باشه این همه مصرف می‌شه؟ قطعاً نه» (کد مصاحبه، ۴).

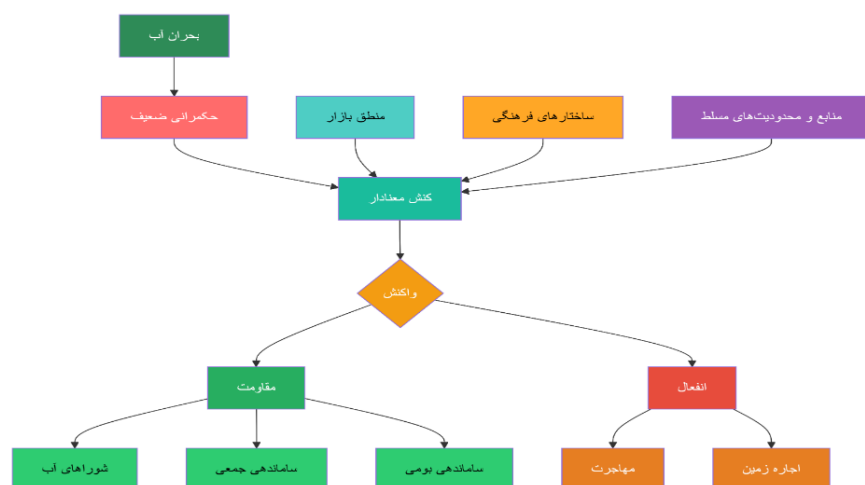
توجیه نئولیبرالی سلب مالکیت از کشاورزان تحت عنوان "افزایش بهره‌وری" با دو مورد، فروش یا اجاره زمین و تک‌محصولی‌سازی محقق می‌شود. تک‌محصولی‌سازی در مورد الگوی کشت غالباً آب‌بر اما پرسود سبب‌زمینی، گندم و حبوبات، از مهم‌ترین محورهای تسلط بازار بر کشاورزی منطقه است. سود به دست آمده، علاوه بر توجیه مصرف و بهره‌برداری بی‌رویه آب و تخریب محیط‌زیست، دگرذیسی فرهنگی اجتماعی کشاورزان را توجیه کرده است. این تک‌محصولی‌شدن، علاوه بر وابستگی کشاورزان به محصولات دیگر، آنها را صرفاً به کالایی برای بازار تبدیل نموده که در راستای کسب سود بیشتر است.

همان‌طور که کلاین با نقد "راه‌حل‌های مبتنی بر بازار" تأکید می‌کند که این مدل‌ها و شیوه‌ها به‌جای حل ریشه‌ای بحران، به تشدید نابرابری و فاجعه‌سازی سرمایه‌دارانه منجر می‌شوند که پیامد

مستقیم آن، استعمار زیست‌جهان کشاورزان و دگردیسی فرهنگی اجتماعی آنها است. هرچند پیامدهای محیط‌زیستی نیز از جمله مهم‌ترین پیامدها و بازتولیدگر بحران‌ها به‌شمار می‌رود. با توجه به این امر، این پرسش مطرح است که منابع در اختیار کشاورزان برای مقاومت و بالابردن سطح عاملیت و محدودیت‌های پیشرو آنها کدامند و مطابق چه منطق و عقلانیتی صورت می‌گیرد؟

منابع و محدودیت‌ها؛ میدان نبرد عقلانیت‌ها (منابع و محدودیت‌های مسلط)

با کشف منطق بازار و دولت و همچنین کنش معنی‌دار کشاورزان در این روابط نظام‌مند که دگردیسی فرهنگی اجتماعی کشاورزان را سبب گشته است، اکنون این پرسش پیش می‌آید که منابع و محدودیت‌های مسلط بر کشاورزان در این نظام کدامند؟ با توجه به یافته‌ها، منابع کشاورزان هم‌یاری و سرمایه اجتماعی آنها است. اما بررسی محدودیت‌های آنها حاکی از وجود محدودیت‌های نهادی - نظارت و قوانین نهادی - است. اما این منابع و محدودیت‌ها با چه عقلانیت‌هایی شکل گرفته‌اند و می‌تواند چگونه عمل کنند؟ پاسخ به این پرسش اساسی، می‌تواند به ارائه بدیل‌ها و راهکارهایی از درون جامعه کشاورزان نیز منجر شود. در واقع می‌توان گفت که دگردیسی فرهنگی اجتماعی و استعمار زیست‌جهان کشاورزان بر سه عقلانیت متضاد استوار است که عبارتند از: ۱- منطق دولتی که آب را "منبع توسعه اقتدارگرایانه" می‌داند و کشاورزان را صرفاً مصرف‌کنندگان توجیه‌ناپذیر قلمداد می‌کند که آنها را با اعمال سیاست‌های متمرکزانه و تبعیض‌آمیزانه به حاشیه رانده است، ۲- منطق بازار، آب را کالایی پرسود و خالی از ارزش هستی‌شناسانه قلمداد می‌کند؛ به طوری که آن را از زیست فرهنگی اجتماعی و زیست‌محیطی کشاورزان جدا کرده است، و ۳- زیست‌جهان کشاورزی آب را "حق حیات جمعی" خوانده و با تکیه بر سرمایه فرهنگی یا اجتماعی به تاب‌آوری می‌پردازد. پیروزی دو عقلانیت اول، مستلزم نابودی نظام‌مند سرمایه‌های کشاورزان است. سرمایه فرهنگی (دانش بومی) با سیاست‌های "علم‌محور" دولتی بی‌اعتبار می‌شود. سرمایه اجتماعی (شبکه‌های هم‌یاری) با ترویج فردگرایی بازار متلاشی می‌شود و سرمایه نمادین (مقام کشاورز) به "شغل کم‌درآمد و کارگر فصلی" تقلیل می‌یابد. همچنین، کشاورزان به دلیل نداشتن سرمایه اقتصادی و قدرت چانه‌زنی در چنته منطق دولت و بازار قرار گرفته‌اند؛ امری که به تعبیر بوردیو باید در برابر آن ایستادگی نمود (Bourdieu, 1998). شکل ۳ این چرخه دگردیسی فرهنگی اجتماعی و استعمار زیست‌جهان کشاورزان را نشان می‌دهد.

شکل ۳. چرخه دگردیسی فرهنگی اجتماعی و استعمار زیست‌جهان کشاورزان در روابط نظام‌مند

شکل بالا نشان می‌دهد که چگونه دگردیسی فرهنگی و استعمار زیست‌جهان کشاورزان نه صرفاً پیامد بحران، بلکه پاسخی فعال به سازوکارهای قدرت و برملا کردن آنها است که از طریق مردم‌نگاری انتقادی قابل کشف است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بحران آب در ایران با حکمرانی آن رابطه تنگاتنگی دارد. علاوه بر شرایط اقلیمی خشک و نیمه‌خشک، نحوه مدیریت منابع آن نیز به‌عنوان چالشی اساسی همواره مورد نظر بوده است. استان کردستان با وجود آب نسبتاً کافی، تا حدودی از این شرایط اقلیمی فاصله گرفته است؛ اما چالش حکمرانی منابع آب همواره در این استان به‌ویژه دشت‌های شرقی استان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شرایط تشدیدکننده بحران آب مدنظر بوده است. پژوهش حاضر با طرح این مسئله که بحران و حکمرانی آب، چگونه به زیست‌جهان کشاورزان نفوذ کرده و چه تاثیری بر آن نهاده است، به دیدگاهی مردم‌نگاری انتقادی روی آورد تا به بررسی پویایی‌های عمیق و اغلب متناقض این امر با رویکرد از درون و نگاه پایین به بالا بپردازد. بنابراین، اتخاذ نظریه‌های حکمرانی زیست‌محیطی [با تاکید بر حکمرانی آب]، نظریه استعمار زیست‌جهان هابرماس، نظریه سرمایه فرهنگی اجتماعی و خشونت نمادین [بوردیو و نظریه سیاست محیط‌زیستی انتقادی منجر به درک و کشف روابط نظام‌مند مسلط،

مکانیسم‌ها و سازوکارهای این دگردیسی می‌شود. بینش یا روش مردم‌نگاری انتقادی نیز با توجه موضع‌گیری آن - موضع حمایت از به‌حاشیه‌رانندگان (کشاورزان) - و با تمرکز بر روایت‌های زیسته آنها، ابزاری قدرتمند برای کشف سازوکارهای سلطه در مدیریت منابع آب است. بنابراین از روش پنج مرحله‌ای کاراسپیکن برای پیشبرد روش انجام کار استفاده شد.

نتایج نشان داد که روابط نظام‌مند بین زیرمجموعه‌های چهارگانه یعنی شرایط کنش (بحران آب، حکمرانی نامطلوب آب)، کنش‌های معنی‌دار (منطق دولتی، منطق بازار) و منابع و محدودیت‌های مسلط، چرخه‌ای معیوب از ساختارهای نهادی ناکارآمد در بحث از بحران و حکمرانی آب را نشان می‌دهد. این یافته، هم‌سو با پژوهش‌های طبیعی و همکاران (Tabiee et al., 2021)، کمپل و همکاران (Campbell et al., 2020) و تیلر و سونی‌فلد (Taylor and Sonnenfeld, 2017) است که حکمرانی ضعیف نهادی را تشدیدکننده بحران آب می‌دانند. حکمرانی نامطلوب آب با دو مکانیسم موازی عمل کرده است. منطق دولتی (سیاست‌گذاری متمرکز و تبعیض‌آمیز) از طریق قوانین نهادی محدودکننده (مثل تخصیص آب به صنایع)، "زیست‌جهان" کشاورزان را مستعمره کرده است. این نتیجه که هم‌سو با یافته‌های پژوهش‌های طبیعی و همکاران (Tabiee et al., 2021) و منصوری‌مقدم و همکاران (Mansouri Moghadam et al., 2023) است، نشان می‌دهد که این سیاست‌ها با نادیده گرفتن "عقلانیت ارتباطی"، سرمایه فرهنگی (دانش بومی آبیاری) را به "دانش نامشروع" تقلیل داده و فضای گفت‌وگوی جمعی را تخریب می‌کند. هم‌زمان، منطق بازار (تک‌محصولی‌سازی و وابستگی اقتصادی) با تحمیل الگوهای کشت سودمحور، سرمایه اجتماعی (شبکه‌های هم‌یاری) را از درون می‌پاشاند. این فرایند با "کالایی‌سازی منابع مشترک"، ارزش‌های جمعی را به رقابت فردی تبدیل کرده و "خشونت نمادین پنهان" را اعمال می‌کند؛ به طوری که کشاورزانی که نسل‌ها حافظ زمین و آب بوده‌اند، اکنون به "بازندگان بازار در قالب کارگر فصلی" بدل می‌شوند.

بحران آب در این نظام نه یک پدیده طبیعی، بلکه برساخته این تعامل نابرابر است و سیاست‌های تبعیض‌آمیز دولتی و فشار بازار، منابع را تخریب می‌کند. قوانین نهادی (مثل مجوزهای غیراصولی چاه‌ها) به‌جای محدود کردن بحران، با مشروعیت‌بخشی به برداشت‌های بی‌رویه، "چرخه فزاینده کم‌آبی" را ایجاد می‌کند. این شرایط، "میدان کنش" کشاورزان را به فضای تنازع بقا تبدیل می‌کند؛ جایی که منابع یا محدودیت‌های مسلط (شبکه‌های هم‌یاری به مثابه آخرین پناهگاه) در برابر تهدید دوگانه (دولت و بازار) قرار می‌گیرند. در این میدان نابرابر، کنش معنی‌دار کشاورزان در دو قطب متضاد

شکل می‌گیرد؛ نخست، مقاومت جمعی (مثل بازسازی سرمایه اجتماعی و تشکیل شوراهای آب) تلاشی برای تبدیل سرمایه اجتماعی به قدرت نمادین و بازسازی "فضای عمومی ارتباطی" است. این کنش با احیای دانش بومی آبیاری می‌کوشد تا قوانین نهادی را به چالش بکشد. دوم، انفعال تحمیلی (فروش زمین یا مهاجرت)، نتیجه گسست حلقه حیاتی سرمایه‌ها است. زمانی که بحران آب، سرمایه اقتصادی را نابود می‌کند، سیاست‌های تبعیض‌آمیز، سرمایه نمادین (هویت کشاورزی) را بی‌ارزش می‌سازد، و منطق بازار، سرمایه اجتماعی (شبکه‌های همیاری) را متلاشی می‌کند.

با وجود این، تبیین روابط نظام‌مند با توجه به وضعیت ایران، حاکی از حکمرانی نئولیبرال کشاورزی مبتنی بر بازار و بوروکراسی دولتی است. حکمرانی نئولیبرال در ایران با محوریت دو رکن اصلی بازارمحوری و کاهش مداخلات دولتی شکل گرفته است. این الگو تحت تأثیر اصول نئولیبرالیسم - که خصوصی‌سازی، مقررات‌زدایی و کوچک‌سازی دولت را تبلیغ می‌کند - قرار دارد. با این حال، در عمل، بوروکراسی دولتی به‌ویژه از طریق نهادهایی مانند وزارت نیرو و شرکت‌های زیر مجموعه آن (مانند آب منطقه‌ای)، نقش تعیین‌کننده‌ای در سیاست‌گذاری، تخصیص منابع و نظارت بر بازار آب ایفا می‌نماید. این دوگانگی منجر به ایجاد تنش بین اهداف نئولیبرال (کارایی بازار) و واقعیت‌های اجرایی (مداخلات گسترده دولتی) شده است؛ تنشی که زیست‌جهان کشاورزان را با مکانیسم‌ها و سازوکارهای حکمرانی پیدا و پنهان، تحت استعمار و دگردیسی فرهنگی اجتماعی درآورده است. نتایجی که هم‌سو با یافته‌های مطالعه اوبرکرچر و هورنیچ (Oberkircher and Hornidge, 2011)، راه چاره را نه در تسلیم‌شدن در برابر "استعمار سه‌جانبه زیست‌جهان" (دولت، بازار، حکمرانی آب)، بلکه ایجاد گزینه‌های رهایی و بازسازی می‌داند. نقش کلیدی منابع یا محدودیت‌ها در این دیالکتیک تعیین‌کننده است. شبکه‌های هم‌یاری (سرمایه اجتماعی) به مثابه "ضدمنطق بازار" باید عمل کرده و با ایجاد اقتصاد تعاونی محلی، وابستگی به کشت تک‌محصولی را بشکند و قدرت عمل بیشتری به کشاورزان بدهد و همچنین با اعتراضات و تشکیل شوراهای آب، قوانین نهادی متمرکز و تبعیض‌آمیز نیز بی‌اثر شده و راه را برای برقراری کنش ارتباطی و گفت‌وگو بین سرمایه‌های کشاورزان و عقلانیت‌های مسلط فراهم می‌سازد. مشابه با نتایج پژوهش‌های اوبرکرچر و هورنیچ (Oberkircher and Hornidge, 2011) و جهانگیری و همکاران (Jahangiri et al., 2025)، نتایج این تحقیق نشان داد که حل بحران آب و توانمندسازی کشاورزان مستلزم بازتعریف حکمرانی به‌مثابه میدان گفت‌وگو (نه فضای سلطه یک‌جانبه) و به رسمیت شناختن سرمایه‌های فرهنگی کشاورزان به‌عنوان زیربنای تاب‌آوری اکولوژیک است. آب، پیش از آنکه کالا یا

ابزار قدرت باشد، هسته سازنده زیست‌جهان فرهنگی است که بقای آن در گرو گفت‌وگو بین سرمایه‌های کشاورزان و عقلانیت‌های مسلط و حکمرانی چندگانه با مشارکت کشاورزان است. بنابراین، راهکارهای عملیاتی مانند حمایت از تشکیل تعاونی‌های آب‌بران، ارائه تسهیلات ارزان‌قیمت برای گذار به کشت‌های کم‌آبر و محصولات مقاوم، ایجاد بازار محلی محصولات استراتژیک برای کاهش وابستگی به کشت تک‌محصولی و آموزش کشاورزان برای پایش کیفیت و میزان برداشت آب با استفاده از برنامه‌های کاربردی ساده می‌تواند موثر واقع شود.

سپاسگزاری

این پژوهش با حمایت مالی معاونت پژوهش و نوآوری دانشگاه کردستان از پژوهشگر پسادکتر به شماره قرارداد ۰۳/۰۹/۲۸۴۴۱/ص به انجام رسیده است.

منابع

1. Aghatebakhsh, K., Nastouh, A., & Shaqouzeyi, M. (2015). *Virtual water: The necessity of changing perspective in water resources management*. Presented at the National Conference on Solutions for the Water Crisis in Iran and the Middle East, Shiraz, Iran. <https://civilica.com/doc/369171>.
2. Ayar, A., & Anbari, M. (2023). From walnut to eucalyptus: an ethnographic approach to the erosion of local communities in Iran. *Social Sciences*, 30(101), 29-73. doi: 10.22054/qjss.2024.78382.2763. [In Persian]
3. Bisung, E., Elliott, S.J., Schuster-Wallace, C.J., Karanja, D.M., & Bernard, A. (2014). Social capital, collective action and access to water in rural Kenya. *Social Science & Medicine*, 119, 147-154.
4. Bohman, J. (1989). Habermas, the theory of communicative action. Vol. 2: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason (Book Review). *Social Science Quarterly*, 70(1), 221.
5. Bourdieu, P. (1998). *Acts of Resistance*. New York: New Press. pp. 30.
6. Campbell, E., Hoey, B.A., & Lassiter, L.E. (2020). *I'm Afraid of That Water: A Collaborative Ethnography of A West Virginia Water Crisis*. West Virginia University Press.
7. Carspecken, F. P. (2013). *Critical Ethnography in Educational Research: A Theoretical and Practical Guide*. Routledge.
8. Comprehensive Water Management Document for Kurdistan Province (2020). Revised in 2023. [In Persian]

9. Daneshmehr, H., karimi, A., & mahmoudi, J. (2021). Critical ethnography of self-governing policy in rural production cooperatives (Case study: rural production cooperatives in Kurdistan province). *Co-Operation and Agriculture*, 10(37), 38-62. doi: [10.22034/ajcoop.2021.213439.1531](https://doi.org/10.22034/ajcoop.2021.213439.1531). [In Persian]
10. Delmas, M.A., & Young, O.R. (Eds.). (2009). *Governance for The Environment: New Perspectives*. Cambridge University Press.
11. Deputy of Water and Water Resources, Ministry of Energy (2024). Set of Guidelines for the Rehabilitation and Balancing of Groundwater Resources Plan, Office of Water and Water Resources Exploitation and Protection Systems, Ministry of Energy. [In Persian]
12. Habermas, J. (1994). Actions, speech acts, linguistically mediated interactions and the lifeworld. In *Philosophical Problems Today/Problèmes Philosophiques d'Aujourd'hui* (pp. 45-74). Dordrecht: Springer Netherlands.
13. Hardcastle, M.A., Usher, K., & Holmes, C. (2006). Carspecken's five-stage critical qualitative research method: An application to nursing research. *Qualitative health research*, 16(1), 151-161.
14. Harrits, G.S. (2011). Political power as symbolic capital and symbolic violence. *Journal of Political Power*, 4(2), 237-258. <https://doi.org/10.1080/2158379x.2011.589178>.
15. Huang, X. (2019). Understanding bourdieu - cultural capital and habitus. *Review of European Studies*, 11(3), 45. <https://doi.org/10.5539/res.v11n3p45>.
16. Islami, R., & Rahimi, A. (2019). Policymaking and water crisis in Iran. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, 7(27), 410-435. doi: [10.32598/JMSP.7.3.5](https://doi.org/10.32598/JMSP.7.3.5). [In Persian]
17. Ivkovic, M. (2010). Habermas' concept of systemic colonization of lifeworld. *Sociologija*, 52(1), 1-22. <https://doi.org/10.2298/soc1001001i>.
18. Jahangiri, J., Alimohammadi, A., Iman, M.T., & Goli, A. (2025). A relational-processual analysis of Lake Urmia's Degradation: a socio-ecological perspective. *Journal of Society and the Environment*, 1(4), 121-158. doi: [10.22080/jsn.2025.28367.1085](https://doi.org/10.22080/jsn.2025.28367.1085). [In Persian]
19. Klein, N. (2014). *This Changes Everything: Capitalism Vs. The Climate*. Simon and Schuster.
20. Kurdistan Province Meteorological Site (2024). <http://kurdistanmet.ir/en/default>. [In Persian]
21. Kurdistan Regional Water Company statistics (2023). [In Persian].
22. Lemos, M.C., & Agrawal, A. (2006). Environmental governance. *Annual Review of Environment and Resources*, 31, 297-325.

23. Madani, K., AghaKouchak, A., & Mirchi, A. (2016). Iran's socio-economic drought: challenges of a water-bankrupt nation. *Iranian studies*, 49(6), 997-1016.
24. Mahaarcha, D., & Sirisunhirun, S. (2023). Social capital and farmers' participation in multi-level irrigation governance in Thailand. *Heliyon*, 9(8), e18793. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e18793>.
25. Mansouri Moghadam, M., Nosrati, R., & Sepidnameh, B. (2023). Evaluation of development plans with the approach of critical ethnography (Case study: Dam construction projects in Ilam province). *The Journal of Community Development (Rural-Urban)*, 14(2), 333-351. [doi: 10.22059/jrd.2022.346564.668746](https://doi.org/10.22059/jrd.2022.346564.668746). [In Persian].
26. Marien, M. (2015). This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate by Naomi Klein. Book Review.
27. Maxwell, J. (1992). Understanding and validity in qualitative research. *Harvard Educational Review*, 62(3), 279-301.
28. May, S.A. (1997). *Critical Ethnography*. In *Encyclopedia of Language and Education* (pp. 197-206). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4535-0_19.
29. Mirzaei, A., Knierim, A., Nahavand, S.F., & Shemshad, M. (2020). The role of social capital in water reservoirs governance: evidence from Northern Iran. In *Human Ecology*.
30. Nasr Abadi, E. (2014). Environmental evidence of Iran's water crisis and some solutions. *Social Cultural Strategy*, 415, 65-89. <https://sid.ir/paper/243572/en>. [In Persian]
31. Nazemi, N., Foley, R.W., Louis, G., & Keeler, L.W. (2020). Divergent agricultural water governance scenarios: The case of Zayanderud basin, Iran. *Agricultural Water Management*, 229, 105921.
32. Oberkircher, L., & Hornidge, A.K. (2011). Water is life: farmer rationales and water saving in Khorezm, Uzbekistan: A lifeworld analysis. *Rural Sociology*, 76(3), 394-421.
33. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge university press.
34. Performance Report of the Danab Project and the Development of Water Literacy of the Kurdistan Regional Water Joint Stock Company (2023). [In Persian].
35. Pourkhesravani, A., Fam, M., Amini, A., & Jalali, R. (2020). Factors affecting the inefficiency of Iran's water resources policy. *Political Studies*, 13(50), 87-109.

36. Rezayan, A., & Rezayan, A.H. (2016). Future studies of water crisis in Iran based on processing scenario. *Journal of Ecohydrology*, 3(1), 1-17. doi: [10.22059/ije.2016.59185](https://doi.org/10.22059/ije.2016.59185).
37. Samuel, C. (2013). Symbolic violence and collective identity: Pierre bourdieu and the ethics of resistance. *Social Movement Studies*, 12(4), 397-413. <https://doi.org/10.1080/14742837.2013.823345>.
38. Schlosberg, D. (2007). *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*. OUP Oxford.
39. Semigina, T. (2022). Critical ethnography: opportunities for social work research. *Social Work and Education*, 9(3), 405-421. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.3.7>.
40. Stone, R. (2018). An Iranian researcher went home to serve his country. Now, I realize that I'm lucky I'm not in prison. *Sci*.
41. Tabiee, M., Iman, M., & Karimi, M. (2021). A critical ethnographic analysis of the challenges of the water crisis in the villages of Mamasani county. *Strategic Research on Social Problems*, 10(2), 1-22. doi: [10.22108/srsp.2021.126606.1657](https://doi.org/10.22108/srsp.2021.126606.1657). [In Persian]
42. Taeb, H., Rajaei, T., & Majdzadeh Tabatabai, M. (2025). Identifying technical and non-technical aspects in Water Governance. *Water and Irrigation Management*, 14(4), 921-933. doi: [10.22059/jwim.2024.378019.1169](https://doi.org/10.22059/jwim.2024.378019.1169).
43. Taylor, P.L., & Sonnenfeld, D.A. (2017). Water crises and institutions: Inventing and reinventing governance in an era of uncertainty. *Society & Natural Resources*, 30(4), 395-403.
44. Thomson, B.S. (2004). Qualitative research: Grounded theory-sample size and validity. In Faculty of Business and Economics 10th Annual Doctoral Conference October (pp. 25-27).
45. United Nations (UN). (2012). UN Development Agenda: Governance and Development Thematic Think Piece. Available at: http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/Think%20Pieces/7_governance.pdf.
46. Yousefi Mobarhan, E., & Zandifar, S. (2023). Zoning of changes in the decreasing groundwater table and temporal monitoring of drought in the Ghorove-Dehgolan plain. *Journal of Rainwater Catchment Systems*, 11(1), 2. <http://jircsa.ir/article-1-498-fa.html> [In Persian]
47. Zandlová, M., & Čada, K. (2024). Ethnographer as honest broker: the role of ethnography in promoting deliberation in local climate policies. *Critical Policy Studies*, 18(3), 408-427.